# Voorwoord

# Samenvatting

# Inhoudsopgave

# 1 Inleiding

## 1.1 Aanleiding voor inventarisatie

Taalvaardigheid is een basisvoorwaarde om actief in het onderwijs te kunnen participeren. In het onderwijs op Bonaire heeft men zowel met het Papiaments als het Nederlands te maken. Het feit dat het Voortgezet Onderwijs (VO) op Bonaire voornamelijk Nederlandstalig is, maakt het voor kinderen op Bonaire van belang een adequaat taalvaardigheidsniveau in het Nederlands te bereiken om actief te kunnen participeren in het onderwijs. Gezien het gegeven dat het Papiaments maatschappelijk gezien de belangrijkste taal is, dienen kinderen op Bonaire eveneens een voldoende hoog niveau in het Papiaments te bereiken om actief te participeren in de sociaal-maatschappelijke communicatie. Voor het merendeel van de kinderen is het Papiaments de moedertaal. Op dit moment is de overgrote meerderheid van de leerlingen in het onderwijs op Bonaire onvoldoende taalvaardig in het Nederlands. Voor hen heeft Nederlands de status van vreemde taal. Zij worden daardoor belemmerd in het doorlopen van een succesvolle schoolloopbaan met alle gevolgen van dien voor hun kansen in de maatschappij en op de arbeidsmarkt.

De Taalunie heeft in het kader van haar advies geconcludeerd dat het huidige onderwijs(taal)beleid onvoldoende waarborgen biedt voor het bereiken van de gewenste onderwijsresultaten[1]. De kern van het advies van de Taalunie is dat met het oog op betere onderwijsresultaten het voor Bonaire noodzakelijk is om in het onderwijs het taalaanbod Nederlands uit te breiden. Het Nederlands moet met name in de onderbouw van de basisschool, een prominentere rol krijgen om de negatieve effecten op de schoolloopbaan van leerlingen in de toekomst te voorkomen. Maar daarnaast zal ook het Papiaments binnen het onderwijs versterkt moeten worden, omdat het leren in (en van) de moedertaal van veel leerlingen een groot sociaal maatschappelijk belang dient.

## 1.2 Opdracht aan expertgroep

Het feit dat in het Bonaireaanse onderwijs vanaf groep 5 het Nederlands als instructietaal fungeert, plaatst scholen voor een grote uitdaging en vormt een knelpunt bij de beoogde verhoging van de onderwijskwaliteit. Zoals gezegd is het Nederlands voor de meerderheid van de leerlingen een vreemde taal. Dat was voor de Staatssecretaris van OCW aanleiding om in maart 2014 de Taalunie te vragen te adviseren over hoe om te gaan met het Nederlands Referentiekader Taal (RKT) en over wat er nodig is om te komen tot een

[1] Adviesrapport van de Taalunie 'Nederlands op z'n BESt' (2014)

adequaat onderwijsaanbod in en van het Nederlands in Caribisch Nederland, i.c. Bonaire, rekening houdend met het feit dat het Nederlands er een vreemde taal is.

Deze adviesvraag mondde in december 2014 uit in het rapport *Nederlands op zijn BESt.* Ten aanzien van de vraag naar de inzetbaarheid van het RKT wordt daarin betoogd, dat dit kan worden ingezet, mits bij de implementatie er rekening mee wordt gehouden, dat het Nederlands een vreemde taal is. Dat betekent dat de Nederlandse referentieniveaus moeten worden toegesneden op de specifieke onderwijscontext en -praktijk van i.c. Bonaire, met gebruikmaking van de niveaus van het Europees Referentiekader voor moderne vreemde talen (ERK).
Naar aanleiding van de vraag hoe te komen tot een passend aanbod Nederlands als vreemde taal wordt in het Taalunierapport geadviseerd op Bonaire het Nederlands als onderwijstaal te handhaven. Gezien de functie van het Nederlands als toegangspoort naar kennisontwikkeling en het behalen van diploma's is het kind erbij gebaat een zo hoog mogelijk niveau in het Nederlands te behalen. Teneinde een adequaat onderwijsaanbod Nederlands te realiseren adviseert de Taalunie niet pas vanaf groep 5, maar al vanaf groep 1 (bij voorkeur nog vroeger) het Nederlands als onderwijstaal te hanteren (met mogelijke differentiatie voor specifieke groepen leerlingen) en bij andere onderwijsactiviteiten/vakken dan het vak Nederlands taalontwikkelend les te geven.

Naast het Nederlands vervult het Papiaments volgens het rapport van de Taalunie een belangrijke rol en wel met betrekking tot de identiteit van het Bonairiaanse kind. Er dient dan ook in en buiten de school extra aandacht te worden besteed aan behoud en versterking van het Papiaments als taal van de sociaal-maatschappelijke communicatie en uitdrukking van de eigen cultuur en identiteit. Daarnaast moeten de kinderen academische vaardigheden in het Papiaments kunnen ontwikkelen. De Taalunie gaat er daarbij vanuit, dat Nederlands en Papiaments gelijkwaardig aan elkaar zijn als het gaat om hun belang voor een evenwichtige ontwikkeling van de kinderen, maar verschillende functies in het onderwijs en in de samenleving vervullen. Nederlands wordt door de Taalunie gezien als voornamelijk gericht op de verbetering van de onderwijskansen van kinderen en op hun kennisontwikkeling, terwijl Papiaments voornamelijk een functie heeft voor hun identiteitsontwikkeling en sociaal maatschappelijke participatie. Dit functieverschil moet volgens het advies tot verschillende doelstellingen leiden.

In het advies van de Taalunie wordt aanbevolen twee expertgroepen (één voor het Nederlands en één voor het Papiaments) in te stellen. Deze moeten de consequenties van de voorgestelde aanpak in kaart brengen en de daaruit voortvloeiende actiepunten inventariseren, identificeren en vastleggen in een plan van aanpak.

Het advies van de Taalunie is door de Staatsecretaris van OCW overgenomen.[2] Voor de uitvoering van de quick scan zijn op 18 maart 2015 twee expertgroepen ingesteld, met als onderzoeksopdracht een inventarisatie te maken en daarin (voor zover in dit stadium mogelijk):

1. de gevolgen van het advies *op hoofdlijnen* in kaart te brengen;
2. mogelijke c.q. wenselijke interventies te beschrijven die nodig zijn om de 'ideale situatie', waarbij recht wordt gedaan aan het afzonderlijk belang van beide talen, in het taalonderwijs te bereiken;
3. de actiepunten te benoemen die uit 1 en 2 voortvloeien;
4. aan te duiden welke zaken om een nadere inventarisatie vragen, maar niet binnen de huidige 'quick scan' kunnen worden meegenomen;
5. de route (inclusief volgorde van de te nemen acties) te schetsen naar de 'ideale situatie' en daarbij uit te gaan van *wat praktisch haalbaar is* en dit ook zo te benoemen;
6. de onder 5 genoemde route te vertalen naar een realistisch tijdspad.

De inventarisatie diende uit te gaan van twee centrale vragen die per onderwijsniveau (voorschoolse educatie, PO, VO en MBO) moeten worden gesteld.

I. Welke doelstellingen dienen er gelet op het advies gesteld te worden?
II. Zijn de kwantiteit en de kwaliteit van het taalcontact voldoende om deze doelstellingen te behalen?

Op basis van de antwoorden op deze vragen dienen de expertgroepen te inventariseren wat dit onder andere (qua interventies) betekent voor:

- *bekwaamheid en bevoegdheid van docenten:* over welke competenties moeten leerkrachten beschikken en wat betekent dit voor opleiding, nascholing en ondersteuning?
- *les- en toetsmateriaal*: aan welke eisen dienen materialen te voldoen, zodat deze bijdragen aan taalontwikkeling en passen in de lokale context? Welk bestaand materiaal (op Bonaire of elders op de Bovenwinden is bruikbaar en/of bruikbaar te maken) en binnen welke termijn?
- *onderwijsactiviteiten algemeen*: wat is nodig om het onderwijs zó in te richten, dat dit de taalontwikkeling van de leerlingen ondersteunt?
- *onderwijsconstructie*: wat is nodig, gelet op aansluiting tussen verschillende onderdelen binnen hetzelfde onderwijsniveau en tussen de verschillende onderwijsniveaus?

[2] Kamerbrief (ref.693673) over de Uitvoering toezeggingen uit Algemeen Overleg Kwaliteit onderwijs in Caribisch Nederland van 15 oktober 2014.

- *de school als geheel*: wat is nodig c.q. wenselijk op schoolniveau om het bereiken van de doelstellingen te ondersteunen?
- *de wereld buiten de school / de maatschappij*: wat is er in de bredere samenleving op Bonaire nodig om het bereiken van de doelstellingen te ondersteunen?
- *financiële gevolgen*: welke kosten brengt dit alles met zich mee?
- *benodigde tijd*: hoeveel tijd zal er moeten worden geïnvesteerd?

Een groot deel van bovenstaande onderzoeksvragen is gericht op de invulling en uitvoering van onderwijs. Aan deze algemene onderwijsvragen gaan voor de expertgroep Papiaments twee specifieke kernvragen vooraf:

- Hoe kan aan de functie van identiteitsontwikkeling in het taalonderwijs vorm gegeven worden?
- Hoe kan worden geborgd dat het Papiaments de zo lang bevochten status en waardigheid blijft behouden?

## 1.3 Werkwijze van de expertgroep

De expertgroep heeft zich over een groot aantal vraagstukken gebogen die op Bonaire helemaal niet vanzelfsprekend zijn. Ten eerste over de vraag of de kwantiteit en de kwaliteit van het Nederlandstalig taalcontact wel voldoende is om de taalvaardigheiddoelen te behalen die nodig zijn voor onderwijssucces. Ook over de vraag of het mogelijk is dezelfde resultaten te behalen in dezelfde onderwijstijd. Op bepaalde punten van organisatie, middelen en professionalisering is de vraag geweest of de inrichting van het onderwijsbestel wel zo kan als in Nederland. Daarnaast is een vraag geweest hoe de maatschappij hierbij ondersteuning kan bieden. De expertgroep heeft getracht structurele oplossingen aan te reiken om een duurzame verbetering mogelijk te maken.

De expertgroepen hebben het onderzoek uitgevoerd in de periode maart tot en met juni 2015. In maart heeft via videoconferencing een oriënterend gesprek plaatsgevonden met de opsteller van het Taalunie-advies en een van de leden van de expertgroep Nederlands. In een aantal bijeenkomsten op Bonaire is het advies van de Taalunie vervolgens onderwerp van soms heftige discussies geweest. De implicaties en consequenties ervan zijn diepgaand besproken, zowel in plenaire setting als binnen elke expertgroep.[3] Ook is binnen de expertgroepen via Skype van gedachten gewisseld met leden in andere delen van het Koninkrijk.

[3] De expertgroepen zijn op 18 en 19 maart, 13,14 en 15 april en 18, 19 en 20 mei 2015 op Bonaire bijeengekomen.

Een deel van het onderzoek bestond uit gesprekken met betrokkenen en deskundigen op Bonaire en in Europees Nederland. Leden van de expertgroepen hebben in wisselende samenstelling gesproken met de directies van de scholen voor PO, het Openbaar Schoolbestuur en het Rooms-Katholiek Schoolbestuur, Forma, het Expertisecentrum Onderwijszorg (EOZ). Het doel van deze gesprekken was het achterhalen van informatie over de feitelijke situatie óp en behoeften ván de scholen. Daarnaast is ook van gedachten gewisseld over (de strekking van) het Taalunie-advies. Op verzoek van de expertgroep Papiaments is in mei 2015 door middel van videoconferencing ook gesproken met L. Verhoeven en F. Teunissen in Nederland.

De taak van de expertgroep strekte zich uit over het gehele onderwijs, dus ook tot het VO en het MBO. In een oriënterend gesprek met de algemeen directeur van de SGB is echter naar voren gebracht, dat de SGB geen verantwoordelijkheid wenst te dragen voor (de uitvoering van) een advies waarmee men het principieel niet eens is. Dit betreft zowel de inhoud (de automatische keuze voor Nederlands als instructietaal in het VO, zonder de haalbaarheid van bijvoorbeeld Engels te onderzoeken) als de wijze van totstandkoming van het advies (niet gebaseerd op sociolinguïstisch onderzoek, met te weinig ruimte voor zowel lokale expertise als voor input vanuit de scholen)[4]. Er heeft wel een gesprek plaatsgevonden met de directeur van Forma, dat twee mbo-opleidingen op niveau 1 verzorgt.

De expertgroep respecteert het standpunt van de SGB, maar betreurt het niet te hebben kunnen samenwerken. Echter, door de directie van de SGB is ten aanzien van samenwerking ook aangegeven niet afzijdig te willen staan, maar op een andere basis te willen samenwerken: op basis van wederzijds respect, waarin de partners 'agree to disagree', met respect voor de eigen keuzes van de SGB. Dit schept perspectief voor de toekomst en de expertgroep hoopt dan ook dat in het kader van het nog te ontwikkelen plan van aanpak kan worden samengewerkt. Gezien het standpunt van de SGB en de beperkte beschikbare tijd heeft de expertgroep besloten het Voortgezet Onderwijs niet mee te nemen in deze quick scan.

Ten slotte is ten behoeve van dit rapport 'desk research' uitgevoerd. De lijst van geraadpleegde publicaties en de verslaglegging van de gesprekken treft u aan in resp. Bijlage x en xx.

## 1.4 Opbouw van het rapport

[4] Zie de verslaglegging in Bijlage xx.

# 2 *Nederlands op zijn BESt*: een nadere beschouwing

## 2.1 Achtergrond van de koerswijziging

Het vertrekpunt van deze 'quickscan' is de vraag wat er beleidsmatig en praktisch op hoofdlijnen nodig is om het advies te implementeren. De expertgroep heeft daarbij een aantal overwegingen als uitgangspunt genomen. Op Bonaire zijn het Papiaments en het Nederlands van gelijkwaardig belang; beide talen zijn belangrijk voor een evenwichtige ontwikkeling van kinderen

De consequenties van het advies van de Taalunie zijn verstrekkend en ingrijpend. Aangezien de nu uitgezette route haaks staat op het gevoerde beleid van de afgelopen decennia, is het van belang dat goed inzicht ontstaat in de achtergronden van een eventuele beleidswijziging en de mogelijke knelpunten. In het advies van de Taalunie wordt ingezet op een functiescheiding tussen het Papiaments en het Nederlands. Het Nederlands zou voornamelijk de functie hebben van toegangspoort naar kennisontwikkeling, terwijl het Papiaments voornamelijk de identiteitsvorming van de leerlingen dient te ondersteunen. De expertgroep is echter van mening dat een dergelijke functiescheiding in de onderwijspraktijk niet opportuun is en tegelijkertijd ook het idee van gelijkwaardigheid van de twee talen ondergraaft. De expertgroep stelt zich op het standpunt dat beide functies een rol spelen bij het onderwijs in beide talen, ook met het oog op de multiculturele samenstelling van de leerlingpopulatie. Het scheiden van deze functies neemt ons inziens ten onrechte een voorschot op het gebruik dat al deze leerlingen zullen maken van elk van de talen in hun volwassen leven. Een onderwijs(taal) beleid dat uitgaat van een strikte functiescheiding tussen Papiaments en Nederlands is op Bonaire niet nodig en kan tot averechtse resultaten leiden.

Voor inzicht in de richting van de voorgestelde onderwijsverandering is het belangrijk om de rol van taal in het onderwijs in een breed perspectief te plaatsen. Het is van belang voor ogen te houden wat het doel van het onderwijs moet zijn: kinderen kansen bieden op een succesvolle (school)carrière waarbij zij binnen het Nederlandse examensysteem kunnen presteren en goed voorbereid zijn op de maatschappij. Als kinderen de taal waarin het onderwijs gegeven wordt niet goed beheersen dan heeft dat effect op zowel hun schoolcarrière als hun beroepscarrière. Het onderwijs in zowel Europees als Caribisch Nederland is gebaseerd op mondelinge en schriftelijke vaardigheden in het Nederlands. Geschreven taal neemt in het onderwijs een grote plaats in; leerlingen moeten lezen met begrip om het onderwijs te volgen. Dat vereist dat de leerlingen, maar ook de leerkrachten, over een voldoende taal- en leesvaardigheid in het Nederlands beschikken. Goed taalbegrip,

en een uitgebreide woordenschat in de onderwijstaal Nederlands zijn basisvoorwaarden om te kunnen profiteren van het onderwijs.

Voor onderwijs waarbij men een brede ontwikkeling nastreeft is een grote hoeveelheid aan schriftelijke bronnen nodig. Het gaat daarbij voor alle leeftijdsgroepen om boeken (met een grote variatie in tekstsoorten en genres), lesmethodes, leermaterialen, internetbronnen en digitale materialen, ondersteunende en remediërende materialen en toetsmaterialen. Er is een grote hoeveelheid informatie beschikbaar. Er zijn tevens vele (digitale) middelen om toegang te verkrijgen tot al deze informatie. Daarom is het van belang dat het onderwijs kinderen de mogelijkheden aanreikt zelf toegang te verkrijgen tot die enorme hoeveelheid beschikbare kennis en informatie. Op die manier zal de leerling, zowel in de schoolperiode als in de toekomst als volwassene, zelfstandig en onafhankelijk, op basis van eigen interesses zijn eigen kennis verder kunnen ontwikkelen.

De in het advies van de Taalunie aangegeven koers is gebaseerd op de vaststelling dat de afzetmarkt op de ABC- eilanden ernstige beperkingen oplegt aan de aanwezigheid van schriftelijke informatiebronnen in het Papiaments. Immers met deze beperkte afzetmarkt zal geschreven informatie in het Papiaments onvoldoende beschikbaar zijn. Deze beperking kan naar verwachting ook in de toekomst niet fundamenteel opgelost worden. Het is dan ook van belang dat leerlingen in het onderwijs niet alleen het Papiaments maar ook een tweede taal leren beheersen op hoog niveau, zodat zij de mogelijkheid krijgen hun eigen kennisbehoeften te bevredigen. Het Nederlands lijkt daarvoor een goede kandidaat, omdat er voldoende schriftelijke informatiebronnen in het Nederlands aanwezig zijn.

De keuze voor het Nederlands als onderwijstaal in plaats van het Engels lijkt de expertgroep een juiste. Invoering van het Engels als onderwijstaal betekent een grotere omslag met mogelijk onvoorziene gevolgen: verandering van onderwijs- en examensysteem, aanschaf van benodigde materialen voor de gehele onderwijsketen en leerkrachtcompetenties om in het Engels te kunnen onderwijzen. Met name het laatste is een langdurig proces en neemt vele jaren in beslag.

## 2.2 Oriëntatie op een nieuw curriculum

Bovengenoemde beschrijving geeft het kader aan met betrekking tot de nieuwe onderwijsinvulling. De constatering dat er naast het Papiaments een andere onderwijstaal noodzakelijk is, maakt dat deze taal, in het geval van Bonaire het Nederlands, voor alle kinderen belangrijk is. Voor alle kinderen is een goede beheersing van het Nederlands van belang als toegangspoort naar (onbeperkte!) informatievergaring en kennisontwikkeling. Ook voor leerlingen die in lagere vormen van onderwijs terecht komen en eveneens voor leerlingen die op Bonaire hun opleiding vervolgen, geldt dat hun wereld en hun mogelijkheden, als leerling en als volwassene, zeer beperkt zullen zijn, indien zij geen of

onvoldoende toegang krijgen tot de grotere wereld van informatie en kennis. Een goede beheersing van het Nederlands in het PO betekent dus een wezenlijke verbetering van de kansen voor vervolgopleidingen in het VO, maar dient daarnaast tevens om daadwerkelijk de voornoemde toegang tot kennisontwikkeling te bewerkstelligen. Toegang tot informatie en daarmee verbonden kennisontwikkeling zal slechts gerealiseerd worden met een voldoende hoog taalvaardigheidsniveau  om (complexe) teksten te begrijpen. Het PO-onderwijs zal zich daarom voor een substantieel deel moeten richten op het behalen van een voldoende hoog niveau in het Nederlands om de onderwijskansen in het VO en eventueel vervolgonderwijs te optimaliseren.

Op Bonaire gaat het evenwel niet alleen om beter Nederlands leren, maar om de samenhang en balans tussen het Nederlands en het Papiaments. Bonaire moet een nieuw curriculum ontwikkelen, waarin samenhang en balans tussen het Nederlands en het Papiaments gerealiseerd worden. De prominentere rol van het Nederlands in de onderwijssituatie moet daarbij samengaan met versterking van de onderwijsstatus van het Papiaments. Voor het welslagen van de beleidsombuiging en voor behoud en uitbouw van het draagvlak is het cruciaal om stappen te ondernemen die de positie en rol van het Papiaments in het onderwijs verduidelijken en verbeteren.

## 2.3 Praktische invulling van de koerswijziging

Bonaire heeft een zeer specifieke onderwijssituatie: enerzijds zijn er verschillende talen in het geding waarbij de mogelijkheden van de talen niet-identiek zijn. Anderzijds is de hieruit voortvloeiende keuze een keuze voor een vreemde taal als de onderwijstaal. Qua didactiek kan men zich baseren op principes die gebruikelijk zijn in vreemde-taalsituaties. Qua doelstellingen geldt echter een andere situatie dan gebruikelijke doelen voor vreemde talenonderwijs in Nederland. In andere vreemde talen in het onderwijs, zoals bijvoorbeeld het Frans, volstaat het aanleren van die taal als doeltaal. Echter, de rol die het Nederlands speelt in het onderwijs op Bonaire is hiermee onvergelijkbaar: het Nederlands is niet alleen doeltaal, maar tevens het middel om vakinhouden aan te leren en in die vakken examen te doen (instructietaal). Daarnaast is het de bedoeling dat voor de communicatie in de klas vaak het Nederlands wordt gehanteerd als voertaal. Voor het te bereiken niveau in taalvaardigheid Nederlands dient men dan ook eerder te denken aan niveaus die gebruikelijk zijn voor tweede-taalleerders, bijvoorbeeld voor migrantenkinderen.

Op Bonaire zal taal als vak (doeltaal) onderwezen dienen te worden, zowel in het Papiaments als in het Nederlands. Taal is echter naast een vak ook het middel om kennis, vaardigheden en attitudes te ontwikkelen in de andere onderwijsactiviteiten (taal als instructietaal) en om de alledaagse omgang in de klas te reguleren (taal als voertaal). Voor Bonaire is het essentieel dat alle onderwijsactiviteiten bijdragen aan ontwikkeling van taalvaardigheid in beide talen.

De expertgroep is van mening dat het voor het Bonaireaanse kind van belang is dat een brede ontwikkeling wordt nagestreefd. De uitdaging voor Bonaire is een curriculum waarin beide talen hun eigen plek innemen in het onderwijs en elkaar zodoende kunnen versterken in plaats van verdrukken. Het streven is een zodanige balans in de totaliteit van onderwijsaanbod aan te brengen, dat kinderen een brede kennis van de wereld ontwikkelen en zich in beide talen kunnen bedienen van cognitieve taalfuncties (analyseren, redeneren, problemen oplossen e.d.) en daarover zowel mondeling als schriftelijk kunnen communiceren (discussiëren, presenteren e.d.).

Het is aan de scholen te bepalen hoe de verdeling van onderwijsinhouden tussen beide talen wordt gerealiseerd. Het is raadzaam hierbij vooral te zoeken naar de verbinding tussen beide talen waarbij beide talen elkaar versterken. Bijvoorbeeld het werken aan leesbevordering met aandacht voor zowel Papiamentstalige als Nederlandstalige leesboeken zal de algehele leesattitude verstevigen. Tevens is denkbaar dat voor lessen die qua onderwerp in het Papiaments plaats zullen vinden, eveneens Nederlandstalige bronnen gebruikt worden, indien deze niet in het Papiaments voorradig zijn. De te maken keuzes zullen in de praktijk voor de verschillende leeftijdsgroepen anders uitpakken. Zo zal in het kleuteronderwijs het niveau van taalbeheersing eveneens een rol spelen bij de keuzes. In het beroepsonderwijs dient voor beide talen de benodigde taalvaardigheid voor een goede beroepsuitoefening evenzeer meegenomen te worden.

In de huidige onderwijspraktijk vindt er op de meeste scholen in de eerste vier jaren van het primair onderwijs voornamelijk Papiamentstalig onderwijs plaats. De volgende vier jaren vindt het onderwijs voornamelijk in het Nederlands plaats. Deze overgang van voornamelijk Papiamentstalig onderwijs tot en met groep 4, naar voornamelijk Nederlandstalig onderwijs vanaf groep 5, wordt als een groot knelpunt ervaren. Immers vanaf dat moment vinden niet alleen de lessen in het Nederlands (Nederlands als voertaal en instructietaal) plaats, maar dienen de leerlingen ook steeds meer in het Nederlands te lezen. De beheersing van het Nederlands van de overwegend Papiamentstalige leerlingen is in groep 5 echter nog maar nauwelijks op gang gekomen en ontoereikend om het onderwijs in het Nederlands te kunnen volgen. Deze breuklijn in de onderwijsconstructie heeft zijn doorwerking op alle volgende jaren van het onderwijs. Ook de problematische aansluiting naar het VO en daarop volgende hogere vormen van onderwijs is terug te voeren op de ontoereikende Nederlandse taalontwikkeling in de vroege jaren van het primair onderwijs. Herziening van het taalbeleid in het onderwijs zal dan ook met name plaats moeten vinden in de onderbouw van het PO.

## 2.4 Naar een andere balans in taalaanbod

Het verschil in niveau van taalbeheersing in beide talen vereist een verschillend taalaanbod in beide talen. Het bereiken van een hoog niveau in het Nederlands is noodzakelijk om

aansluiting te creëren. Het is evident dat, met een verschil in taalbeheersing in de beide talen bij aanvang van het onderwijs, de kwantiteit en kwaliteit van het taalaanbod niet identiek kan zijn.

Een basisvoorwaarde voor taalverwerving in een vreemde taal is frequent aanbod van de taal en gebruik door de leerlingen. Hoe groter die frequentie van aanbod en taalproductie des te gunstiger zijn de voorwaarden van een succesvolle taalverwerving. Op Bonaire komt een groot deel van de kinderen nauwelijks in contact met de Nederlandse taal en heeft dus geen mogelijkheid om de taal buiten school te leren. Het bereiken van het gewenste (hoge) niveau in het Nederlands is voor kinderen op Bonaire slechts mogelijk, indien zij in de beschikbare onderwijstijd veelvuldig met de taal in contact komen.

Verhoudingsgewijs meer Nederlandstalig dan Papiamentstalig aanbod is een noodzakelijke maatregel om kinderen voldoende taalcontact te bieden om op het gewenste niveau te komen. Aangezien Papiaments de moedertaal is, zullen kinderen minder tijd aan Papiaments aanbod nodig hebben om vaardigheden in die taal (als voertaal, maar ook als doel- en instructietaal) aan te leren. Bovendien zijn de meeste voorschoolse instellingen Papiamentstalig. De expertgroep is ook van mening dat voorschoolse educatie Papiamentstalig dient te blijven voor zover dat nu ook het geval is. De expertgroep gaat er daarom vanuit dat het merendeel van de kinderen voor het Nederlands bij aanvang van het onderwijs op vierjarige leeftijd vanaf nul begint. Voor het Nederlands is dus meer tijd nodig om de gewenste doelstellingen qua beheersing van die taal als voertaal, doeltaal en instructietaal te kunnen bereiken.

## 2.5 Naar betere onderwijsresultaten

De Inspectie van Onderwijs heeft vóór de transitie naar de nieuwe staatsrechtelijke situatie op 10 oktober 2010 de kwaliteit van onderwijs in Caribisch Nederland in 2008 onderzocht[5]. De inspectie concludeerde destijds dat de kwaliteit van het onderwijs op Bonaire ver achterbleef bij de eisen die aan de basiskwaliteit van het Nederlandse onderwijs worden gesteld en kwalificeerde de situatie als zeer zorgelijk. In een volgend inspectierapport[6] maakt de Inspectie van Onderwijs in 2014 na drie jaar toezicht houden de balans op. De inspectie geeft hierin aan dat de zorgelijke situatie indertijd door alle onderwijspartijen werd onderkend en dat er in breed overleg besloten is tot een verbeteraanpak. Het rapport beschrijft een aantal zaken met betrekking tot onderwijsresultaten:

[5] *Het onderwijs op Bonaire, Sint Eustatius en Saba*, Inspectie van het onderwijs (2009)

[6] Inspectierapport 'Onderwijsverbetering in Caribisch Nederland. Het onderwijs op Bonaire, St. Eustatius en Saba, drie jaar na 10 oktober 2010' (maart 2014)

- Hoewel er de laatste jaren een vooruitgang is te zien op verschillende kwaliteitsdomeinen staat er nog veel te gebeuren om de basiskwaliteit te bereiken; deze basiskwaliteit wordt door de inspectie gezien als een minimum streefdoel.
- Aangezien het vooralsnog ontbreekt aan voldoende betrouwbare gegevens met betrekking tot leerresultaten betrekt de inspectie de leerresultaten nog niet bij de beoordeling van de kwaliteit van onderwijs op de scholen.
- Het eventueel bereiken van de basiskwaliteit (streefdatum 2016) zal naar verwachting van de inspectie alleen betrekking hebben op de werkprocessen binnen de scholen en niet op de leerresultaten.

Wel geeft de inspectie aan dat in het PO de leerresultaten nog aanzienlijk achter blijven bij die in Europees Nederland:

- Hoewel de achterstanden in technisch lezen afnemen bedragen deze volgens de inspectie momenteel nog steeds gemiddeld zeker twee tot drie jaar.
- Aangezien toetsen voor begrijpend lezen zeer slecht werden gemaakt is op veel scholen de toetsafname voorlopig opgeschort en de inspectie noemt dit illustratief voor het niveau van het Nederlands en de problematische aansluiting van het PO op het VO.

Daarnaast geeft de inspectie aan dat voor lezen in het Papiaments in het geheel geen betrouwbare toetsgegevens voorhanden zijn en dat ook in het VO de resultaten op de centrale eindexamens beduidend lager liggen dan in Nederland. Eén van de belangrijke conclusies in het rapport is dat de leerlingenzorg, gezien de taal- en ontwikkelingsachterstanden van de leerlingen, nog veel inspanning vraagt van zowel de scholen als de expertisecentra voor onderwijszorg.

Hoewel de inspectie het gebrek aan betrouwbare gegevens aangeeft meent de expertgroep dat het van belang is enig inzicht te krijgen in het rendement van het onderwijs. Gekeken is daarom naar de verdeling van leerlingen over de verschillende schooltypen in het VO. Om een vergelijking met de verdeling van leerlingen in het voortgezet onderwijs in Nederland mogelijk te maken is hierbij gekozen voor beschikbare cijfers van het derde leerjaar. De inspectie geeft aan dat plaatsing van leerlingen op de SGB tot nog toe niet optimaal verloopt[7] ; desondanks kan het hiernavolgende overzicht een indicatie geven. Het eerste staatje geeft een overzicht van de aantallen leerlingen in het derde leerjaar van de SGB in oktober 2014 uitgesplitst naar schooltypen[8]. In het tweede staatje is zichtbaar hoe deze verdeling over de schooltypen zich verhoudt met de verdeling van leerlingen in Nederland[9].

[7] RAPPORT VAN BEVINDINGEN Kwaliteitsonderzoek Voortgezet Onderwijs bij Scholengemeenschap Bonaire, afdeling vmbo-praktijkonderwijs (2012)
[8] Cijfers per 1 oktober 2014 (RCN/OCW)
[9] Onderwijsverslag van de inspectie over schooljaar 2010-2011

**Plaatsing leerlingen op de SGB in het 3e leerjaar**

| | **aantal** | **%** |
|---|---|---|
| PBL 3 (vmbo-bb) | 103 | 38% |
| PKL 3 (vmbo-bk) | 44 | 16% |
| MAVO 3 (vmbo-t) | 48 | 18% |
| HAVO 3 | 40 | 15% |
| VWO 3 | 15 | 5% |
| PRO 3 (praktijkonderwijs) | 24 | 9% |
| **Totaal** | **274** | **100%** |

**Verdeling leerlingen naar schooltype op Bonaire en in Nederland**

| **3e leerjaar** | **Bonaire** | **Nederland** |
|---|---|---|
| VMBO | 71% | 50% |
| HAVO/VWO | 20% | 44% |
| VSO/PRO | 9% | 6% |
| **Totaal** | **100%** | **100%** |

Uit deze gegevens blijkt dat leerlingen op Bonaire in veel grotere getalen in een van de leerwegen van het VMBO terecht komen dan de Nederlandse leerlingen. Omgekeerd geldt dat naar verhouding veel minder Bonaireaanse leerlingen op het HAVO/VWO terechtkomen dan Nederlandse leeftijdsgenoten. Ook is de vertegenwoordiging van Bonaireaanse leerlingen op het praktijkonderwijs (de laagste vorm van voortgezet onderwijs) naar verhouding hoog.

Eveneens is het opleidingsniveau van volwassenen een indicatie van onderwijsrendement. Op Bonaire is 24,8% van de volwassen bevolking (leeftijd 20 t/m 69 jaar) laaggeletterd[10]. Volgens FORMA is het echter waarschijnlijk dat deze groep laaggeletterden groter is. Daarnaast neemt FORMA de trend waar dat toename van het aantal laaggeletterden met name jongeren betreft.

Een ander perspectief op de rol van beide talen, vanuit hun eigen toegevoegde waarde, biedt kansen op het maken van een kwaliteitsslag in het onderwijs. Aan beide zijden van de oceaan zal men zich bewust moeten zijn en blijven van het verschil in maatschappelijke realiteit en onderwijsbenodigdheden. Het vraagt van diverse onderwijspartners moed om het taalvraagstuk in het onderwijs in ander perspectief te zien, maar bovenal vertrouwen dat kinderen op Bonaire in staat zijn te leren in een vreemde taal naast hun moedertaal. Samenwerking tussen de verschillende onderwijspartners is hierbij essentieel.

[10] Census 2001 in http://www.fundashonforma.com/nl/alfabetisering

Om onderwijsresultaten te kunnen verbeteren is het voor Bonaire belangrijk te zorgen voor goede inrichting van het onderwijs, waarbij voldoende en kwalitatief goed Nederlands taalcontact en aandacht voor de benodigde middelen en leerkrachtvaardigheden essentiële elementen zijn. De afgelopen jaren zijn er vele interventies in gang gezet om een kwaliteitsslag te maken. De vele initiatieven zijn niet altijd ontwikkeld vanuit een daarmee samenhangend perspectief op de rol van taalvaardigheid in het onderwijs op Bonaire. Ze hebben daardoor niet altijd de gewenste uitwerking gehad. Tevens is er door de veelheid aan te nemen maatregelen niet altijd rekening gehouden met de belasting die de totaliteit aan maatregelen inhoudt voor het werkveld. Om daadwerkelijk kansrijk onderwijs te creëren is het noodzakelijk steeds oog te hebben voor de rol en het belang van taalvaardigheid in het onderwijs, samenhang te creëren in te nemen maatregelen en interventies op diverse terreinen nauwkeurig en in samenwerking op elkaar af te stemmen.

Vernieuwingsprocessen in het onderwijs vergen doorgaans veel van schoolteams en individuele leerkrachten. De te maken omslag op Bonaire is veelomvattend, zeer indringend en zal veel vragen van alle betrokken partijen. Voor alle scholen geldt dat voldoende tijd en ruimte cruciale randvoorwaarden zijn om stap voor stap het veranderingsproces mogelijk te maken. Er dienen dan ook meerdere jaren te worden uitgetrokken voor de implementatie van een versterkte positie van zowel het Nederlands als het Papiaments in het totale onderwijssysteem. De te nemen maatregelen voor de koerswijziging behelzen veel meer dan het veranderen van de onderwijstaal. In de praktijk komt het neer op het realiseren van een geheel andere aanpak, zowel didactisch als qua middelen en organisatie.

In de volgende hoofdstukken wordt per onderdeel belicht welke de consequenties zijn van de koerswijziging voor het betreffende onderdeel. Daarnaast wordt beschreven welke interventies de expertgroep voor het betreffende onderdeel voorstaat.

# 3. Voorschoolse educatie

## 3.1 Kinderopvang op Bonaire

De regelgeving ten aanzien van voorschoolse opvang is neergelegd in de *Eilandsverordening Kinderopvang Bonaire*. De eerste versie stamt uit 2005, in 2010 zijn aanpassingen doorgevoerd en is een tweede versie vastgesteld.[11] Recentelijk (in 2014) zijn weer nieuwe aanpassingen voorgesteld, maar deze zijn, voor zover wij weten, nog niet vastgesteld. Tot dusver wordt de verordening echter niet gehandhaafd; er is nauwelijks controle op de naleving ervan, met uitzondering van de hygiëne en brandveiligheid, die incidenteel gecontroleerd worden. Wel wordt vanaf 2013 gewerkt aan effectieve implementatie van een controle- en handhavingsysteem. Onderdeel van het laatste kwaliteitsverbeteringstraject in 2013-2014 (Hellings & Leito 2014) was de aanstelling van een Inspecteur Kinderopvang (deze is begin 2015 benoemd) en de ontwikkeling van een (digitaal) meetinstrument, waarmee op drie momenten de kwaliteit gemeten kan worden: 1) bij registratie van nieuwe kindercentra om deze wel of geen vestigingsvergunning te verschaffen; 2) reguliere jaarlijkse meting; en 3) meting na indiening van een klacht, op specifieke, aan de klacht gerelateerde punten. [12]

De afgelopen jaren heeft Sebiki, het latere Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG), met behulp van Nederlandse ontwikkelingsgelden (SEI en AMFO) veel in kwaliteitsverbetering van de kindercentra geïnvesteerd. Zo zijn deze voorzien van goed meubilair, inventaris en materiaal en is *Kaleidoscoop* geïntroduceerd (zie verder).

Ruim de helft van de kinderen tussen 0 en 4 jaar bezoekt de kinderopvang (kindercentra en speelscholen). Er zijn zeventien (geregistreerde) voorschoolse kinderopvangcentra, waaronder slechts twee (door OLB) gesubsidieerde centra (Krèsh Bon Kwido en Sentro Pre-Eskolar Hardin Tia Sus); de overige draaien op ouderbijdragen, projectsubsidies en/of sponsoring (Hellings & Leito 2014). De prijs per locatie varieert en bedraagt ongeveer 170 dollar per kind, per maand voor vijf dagen per week. Omdat er geen kinderopvangtoeslag voor ouders bestaat, is kinderopvang (en naschoolse opvang) voor veel ouders/opvoeders te duur.[13] Bij een bedrag van 170 dollar is het overigens onmogelijk aan alle kwaliteitseisen te voldoen; volgens de recent uitgevoerde kostprijsberekening bedraagt de realistische

[11] *Eilandsverordening van 25 juni 2010, no. 2 houdende kwaliteitsvoorschriften ten behoeve van kinderopvang (Eilandsverordening Kinderopvang Bonaire)* in : Afkondigingsblad Bonaire , nr. 17.

[12] Hellings, E. & Leito A. (2014). *Op weg naar meer kwaliteit. Eindproducten technische bijstand kwaliteitsverbetering kinderopvang Bonaire 2013-2014.* IndigoBlueConsult, in opdracht van OLB, Directie Samenleving en Zorg.

[13] Zie ook: Drewes, M. (2012). *Armoede in Caribisch Nederland, een verkenning. Waarin manifesteert de armoedeproblematiek zich in Caribisch Nederland en wat weten we over de achterliggende oorzaken?* Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

bijdrage voor kinderopvang die aan de minimale basiskwaliteit voldoet, ongeveer $355 per kind per maand (Hellings & Leito 2014). De voertaal in de meeste opvangvoorzieningen is Papiaments. Bij Krèsh Bon Kwido, die ook door Nederlandstalige kinderen wordt bezocht, wordt Papiaments  en Nederlands gesproken.

In *Kind op Bonaire* (2013) wordt, op basis van een afstudeeronderzoek naar de pedagogische kwaliteit van de kinderopvang (Meerdink & Schonenburg 2010), aangegeven dat deze kwaliteit weliswaar is verbeterd in vergelijking met een onderzoek uit 2007, maar nog onvoldoende is. Volgens de onderzoekers had dit onder andere te maken met de ruimte en inrichting,  het gebrek aan materiaal, het soort aangeboden activiteiten, de grootte van de groepen, de interactie tussen de pedagogisch medewerkers en de kinderen en het gebrek aan structurele inspectie. Daarbij werd tevens geconcludeerd dat het in 2007 gestarte educatieve programma *High/Scope* (zie verder) een positieve impact heeft, maar niet goed wordt uitgevoerd. [14] De kwaliteitsmeting van Hellings & Leito in juni-oktober 2013 leverde op dat veel voorzieningen voldoende of goed scoren (vijf van de zestien matig), hoewel geen enkele opvangvoorziening op het moment van onderzoek aan álle minimumkwaliteitseisen voldeed. De onderlinge verschillen waren echter groot. De grootste tekorten bij de opvangvoorzieningen op Bonaire zaten in de beroepskwalificatie van het personeel en de leidster-kindratio.[15]

Vrijwel alle kinderopvangcentra werken met *Kaleidoscoop* (een vertaling en bewerking van het Amerikaanse *High/Scope*). Dit is vertaald in het Papiaments. Vanaf 2010 zijn door Sebiki/CJG) ten behoeve van de implementatie diverse trainingen (o.a. interactief voorlezen) aan de directrices en de leidsters gegeven.[16] In 2013, na afloop van het SEI-project kinderopvang (2010-2012), heeft een (beperkte) evaluatie van de implementatie ván en ervaringen mét *Kaleidoscoop* plaatsgevonden.[17]

*Kaleidoscoop* is een educatieve aanpak voor jonge kinderen van twee jaar tot zes jaar (groep 2 van het PO), gericht op alle ontwikkelingsgebieden: creatieve representatie, taal, sociale relaties, dans en beweging, muziek, classificatie, seriatie, hoeveelheid, ruimte en tijd. Het is een ontwikkelings- en ervaringsgericht programma, dat uitgaat van actief en interactief leren in een sociale context. De aanpak biedt richtlijnen voor inrichting en aankleding van het lokaal, suggesties voor bruikbare materialen, observatiematerialen en de plan-do-

---

[14] Kloosterboer, K.  (2013). *Kind op Bonaire. Kinderrechten in Caribisch Nederland.* Unicef;  Meerdink, M.A. & Schonenburg, L. (2010). *Pedagogical quality of daycare centers on the Netherlands Antilles. Current quality and comparison with quality measures of 2007.* Universiteit van Utrecht.

[15] Hellings & Leito (2014, p. 15-16, 18, 22). De meting werd verricht  met gebruikmaking van het door hen ontwikkelde concept-kwaliteitsmeetinstrument waarmee gemeten kan worden in welke mate de opvangvoorzieningen voldoen aan het wettelijk kader, vastgelegd in de Eilandsverordening Kinderopvang Bonaire 2010.

[16] Overal waar *leidster(s)* staat, kan tevens *leider(s)* worden gelezen.

[17] Het verdient aanbeveling dit evaluatierapport nader te bestuderen; de expertgroep beschikt er niet over.

review-cyclus. Het is vooral een raamwerk: er is geen jaarplanning of vaste ordening in leerinhouden. Binnen het ontwikkelingsgebied taal moeten leidsters en leerkrachten bijvoorbeeld de aan te leren woorden en begrippen zelf inbrengen.[18]

## 3.2 Wat werkt in voorschoolse programma's?

De literatuur geeft aan dat de effectiviteit van de implementatie van voorschoolse programma's wordt bepaald door zowel inhoudelijke (procesmatige) als structurele factoren (randvoorwaarden).[19] Bij ***inhoudelijke aspecten*** gaat het om de pedagogisch-didactische component, de vormgeving en structurering van het leerproces. Dit betreft:

- de leeromgeving en de materialen: een verrijkte leeromgeving, met hoeken en materialen en een dagritme (routines) dat structuur biedt;
- de bevordering van zelfstandigheid bij de kinderen;
- het hebben van hoge, positieve verwachtingen, met name in situaties met veel achterstandsleerlingen, en daaraan gekoppeld gestructureerde en intensieve bevordering van hun sociaal-emotionele, cognitieve en talige ontwikkeling;
- de kwaliteit (responsiviteit en sensitiviteit) van de leidster-kind interactie;
- gestructureerde woordenschatverwerving en aandacht voor ontluikende geletterdheid;
- observatie en registratie m.b.v. een adequaat ontwikkelingsvolgsysteem.

Bij de structurele kenmerken gaat het erom dat essentiële randvoorwaarden zodanig aanwezig zijn dat een programma uitgevoerd kan worden volgens de bedoelingen. Het betreft:

- de aanwezigheid van een pedagogisch beleidsplan;
- de professionaliteit van de pedagogisch medewerkers en de directie, zowel algemeen (opleiding) als programmaspecifiek (al dan niet gecertificeerd zijn voor het uitvoeren van een bepaald programma);
- de continuïteit van en draagvlak binnen het team;

---

[18] Mutsaers, K. et al. (2013). *Wat werkt bij het voorkomen en terugdringen van onderwijsachterstanden?* Nederlands Jeugdinstituut; Veen, A. et al. (2007). *Voor- en Vroegschoolse Educatie in Rotterdam. De implementatie van Kaleidoscoop, Piramide, Basisgoed en Ko-totaal in de voorscholen.* SCO-Kohnstamm Instituut, Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen, Universiteit van Amsterdam (SCO-rapport nr. 779).

[19] Veen, A. et al. (2007); Van der Vegt, A. (2009). *Voorzieningen voor kinderen van 0-4 jaar: stand van zaken en actuele ontwikkelingen.* Rotterdam: Sardes; Meij, H., Mutsaers, K. & Pennings, T. (2009) *Effectiviteit van voor- en vroegschoolse programma's in Nederland.* Nederlands Jeugdinstituut; Tavecchio, L. (2008). 'Succesfactoren op het gebied van voor- en vroegschoolse educatie' *in Kind en Adolescent Review,* 15 (3); Tavecchio, L. (2008). *Succesfactoren in programma's op het gebied van voor- en vroegschoolse educatie*. Downloaded from UvA-DARE, op 17-6-2015, http://hdl.handle.net/11245/2.67152; Mutsaers (2013); Karssen, M. et al. (2013) *Effecten van deelname aan en kwaliteit van voor- en vroegschoolse educatie op de ontwikkeling van kinderen.* Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

- gunstige leidster-kindratio: één op zes peuters, zodat werken in kleine groepen en individueel werken mogelijk is;
- coördinatie en intern overleg (doelen, werkwijze) t.b.v. een doorgaande lijn tussen peuter- en kleutergroepen;
- deelname van minimaal drie, bij voorkeur vier dagdelen per week;
- ouderbetrokkenheid. [20]

## 3.3 Taal en voorschoolse educatie

Onderzoek heeft aangetoond dat het taalaanbod dat het kind thuis (en/of in de voorschoolse opvang) krijgt en de wijze waarop de interactie (kwantitatief en kwalitatief) tussen ouders en kinderen verloopt van invloed zijn op de taalontwikkeling van kinderen en het latere schoolsucces.[21] Kinderen uit een stimulerende (taal)omgeving, met kwaliteitsvolle interactie tussen ouders en kinderen, hebben doorgaans een intellectuele voorsprong van één à twee jaar bij de aanvang van het basisonderwijs vergeleken met kinderen uit gezinnen waar de kwaliteit van de interactie laag is.[22] Ook de mate waarin sprake is van activiteiten m.b.t. geletterdheid, zoals voorlezen, samen een boek lezen, namen schrijven met kinderen, bibliotheekbezoek, spelen een rol in de taalontwikkeling van kinderen en zijn daarmee van invloed op de bagage waarmee ze het onderwijs binnentreden.

In de interactie tussen ouders/opvoeders en kind speelt 'veiligheid' een belangrijke rol.[23] In het onderzoek naar kinderrechten op Bonaire (Kloosterboer 2013) komt naar voren dat in Bonaireaanse gezinssituaties juist die veiligheid geregeld afwezig is. Volgens de deskundigen die in het onderzoek zijn geraadpleegd, “staat de opvoeding van veel kinderen op Bonaire ernstig onder druk”, waarvoor zij oorzaken aandragen die “in meerdere of mindere mate maken dat kinderen zich thuis niet veilig (kunnen) voelen, zich niet optimaal kunnen ontwikkelen of zelfs geschaad worden in hun ontwikkeling.” Een van de knelpunten die daarbij worden genoemd, is de opvoedstijl: autoritair, met veel korte ge- en verboden, zonder dat daarbij duidelijke grenzen worden gesteld en zonder communicatie tussen ouders en kind. Ook de onderzoeken van Meerdink & Schonenburg (2010) en Spruit (2011) leverden op dat er vaak geen sprake is van echte communicatie tussen ouders en kinderen;

---

[20] In de literatuur wordt vaak gepleit voor een combinatie van centrum- en gezinsgerichte programma’s. Het CJG op Bonaire werkt in het gezinsstimuleringsprogramma *Opstapje* (voor peuters) en *Opstap* (voor kinderen van vier tot zes jaar) met buurtmoeders. Het programma biedt via huisbezoeken een programma aan ter bevordering van de communicatie tussen ouder en kind en ter stimulering van de ontwikkeling.

[21] Hoff, 2006; Huttenlocher, Haight, Bryk, Seltzer, & Lyons, 1991; Huttenlocher, Waterfallb, Vasilyevac, Vevead, & Egese, 2010; Leseman, Ledoux, Veen, & Van der Veen, 2008; Reynolds & Temple, 2008; Veen, Roeleveld, & Van Daalen, 2005; Duursma, Romero-Contreras, Szuber, Proctor, & Snow, 2007; Scheele, Leseman & Mayo, 2010. Alle genoemd in Snijders, E.M.A. & Van Zwol, P. (2013). *Het verband tussen taalvaardigheid en zelfregulatie bij zorgpeuters met een verschillende taalachtergrond*. Masterthesis Universiteit Utrecht, Pedagogische wetenschappen.

[22] Drenthe, T. et al. (2014). *Haalbaarheidsonderzoek instructietaal Sint-Eustatius.* Het rapport beroept zich daarbij op Meijnen, W. (2003). *Onderwijsachterstanden in basisscholen.* Antwerpen / Apeldoorn: Garant.

[23] Klein Tank, M. & Van der Linde-Meijerink, G. (2010). *Kijk op ontwikkeling in de voorschoolse voorzieningen*. Jonge kind publicatie, SLO, Enschede.

'schreeuwen en commanderen' en niet 'uitleggen' zouden veelgebruikte methoden zijn om iets duidelijk te maken.[24] Volgens De Bruijn (2014) kenmerkt de opvoedingscultuur op Bonaire zich vaak door een 'bevelshuishouding' (gehoorzaamheid, fysieke beloning en straf) en bevat deze nog weinig van een "onderhandelingshuishouding waarin kinderen betrokken worden en gestimuleerd worden tot meningsvorming en een positieve identiteitsvorming."[25] Er is dus reden aan te nemen dat de voorschoolse moedertaalontwikkeling bij een deel van de kinderen niet optimaal verloopt.

Om te voorkómen dat kinderen met onvoldoende ontwikkelde taalvaardigheid aan het primair onderwijs beginnen en vervolgens minder van het onderwijsaanbod profiteren, is het raadzaam deelname aan voorschoolse educatie te stimuleren. Onderzoek heeft uitgewezen dat het bieden van voorschoolse educatie een effectieve maatregel ter bestrijding van (taal) achterstanden in het primair onderwijs kan zijn.[26] Binnen die voorschoolse educatie dient dan wel, naast uiteraard basisfuncties zoals spelen en ontmoeten, sprake te zijn van een kwalitatief goed, systematisch onderwijsaanbod, met een gestructureerde didactische aanpak. Daarbinnen is aandacht voor taalontwikkeling van groot belang. Onbekend is in hoeverre de kinderopvangcentra op Bonaire in hun activiteiten systematisch aandacht voor taalontwikkeling hebben. In geen van de onderzoeken naar de kwaliteit van kinderopvangcentra is 'taal' expliciet meegenomen.

Omdat de voorschoolse taalontwikkeling bij een aantal kinderen onvoldoende is en thuis onvoldoende wordt gestimuleerd, is taalstimulering in de voorschoolse opvang cruciaal voor een betere startpositie in het primair onderwijs. De expertgroep is daarbij van mening dat deze taalstimulering primair de moedertaal (voor het merendeel van de leerlingen Papiaments) dient te betreffen. Pedagogisch-didactisch gezien, vanuit het oogpunt van leren, is het belangrijk aan te sluiten bij wat het kind al weet en kan en vervolgens die kennis en vaardigheden uit te breiden. Daarnaast is het zaak te waarborgen dat de kinderen een degelijke basis algemene, alledaagse taalvaardigheid in hun moedertaal verwerven, die in het primair onderwijs verder kan worden uitgebouwd en waarop ook de schoolse taalvaardigheid kan worden ontwikkeld, in het Papiaments en in het Nederlands. Een andere reden voor het feit dat taalstimulering in de voorschoolse educatie beter de moedertaal kan betreffen, is gelegen in de taalvaardigheid van de leidsters: zij beheersen

---

[24] Spruit, S. (2011). *Laat ze niet (uit)vallen! De rol van gezin en opvoeding bij voortijdig schoolverlaten op Bonaire. Masterthesis Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken*. Universiteit Utrecht: Faculteit Sociale Wetenschappen. In dit onderzoek wordt een relatie gelegd tussen voortijdig schoolverlaten en de mate waarin ouders al dan niet adequaat reageren op de behoeftes, signalen en gesteldheid van hun kind, de mate waarin ouders toezicht houden op het doen en laten van hun kind en de mate waarin ouders positief communiceren met hun kinderen. Armoede op Bonaire, vooral bij eenoudergezinnen, speelt daarbij een bepalende rol.

[25] De Bruijn, J. Kriek, F. & De Vaan, K. (2014). *De aanpak van huiselijk geweld op de BES-eilanden. Eindrapport.* Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.

[26] Emmelot, Y. & Van Schooten, E. (2006). *Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs.* Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen.

het Papiaments veelal beter; het is niet realistisch te verwachten dat hun taalvaardigheid Nederlands op afzienbare termijn op een dusdanig niveau kan worden gebracht, dat zij in staat zijn rijk en correct taalaanbod en taalontwikkelende interactie in het Nederlands te realiseren.

## 3.4 Leidstercompetenties m.b.t. taalontwikkeling

In de literatuur óver en lokaal en internationaal onderzoek náár de kwaliteit van kinderopvang en de implementatie van diverse programma's voor voorschoolse educatie, wordt telkens weer de kwaliteit van de pedagogisch medewerker/leidster benadrukt. Naast algemene pedagogisch-didactische competenties zijn ook taaldidactische vaardigheden van belang. Wij beperken ons hier tot de laatste.

Peuters leren door spelen, ervaren en doen. Basisuitgangspunt bij het stimuleren van de taalontwikkeling van peuters in de voorschoolse opvang is dan ook dat dit op speelse wijze gebeurt. Dat neemt niet weg dat er van de kant van de leidster wel sprake is van een bewuste aanpak: zij probeert door middel van activiteiten die bij het thema passen, ook taaldoelen te realiseren.[27] De kinderen ervaren de activiteiten als spel, maar de leidster heeft van tevoren nagedacht over een bepaald taalaanbod (bijvoorbeeld een aantal nieuwe woorden); de activiteit is mede georganiseerd om de kinderen onbewust (indirect) met die woorden te confronteren (*intentioneel-indirect*). Daarnaast is het belangrijk voldoende activiteiten in kleine groepen te organiseren; daar is de kans het grootst dat de kinderen taalaanbod op maat, voldoende spreekruimte en adequate feedback krijgen.[28] Ten slotte is het cruciaal dat leidsters leren, naast geplande activiteiten, alle taalkansen te benutten die zich voordoen tijdens dagelijkse routines (eten, handen wassen, aankleden, afscheid nemen) en spel. De gewenste leidstercompetenties betreffen: [29]

- realiseren van taalontwikkelende interactie:
  - ruim, rijk en correct taalaanbod, aangepast aan het niveau van de kinderen;
  - ruimte scheppen voor taaluitingen van de kinderen;
  - op de juiste wijze feedback op taaluitingen van de kinderen geven (taaluitingen herhalen, impliciet verbeteren en uitbreiden);

[27] Zie bijvoorbeeld de door de SLO uitgewerkte taaldoelen voor kinderen in de voorschoolse periode. SLO/Universiteit van Amsterdam (20 ) *Taalontwikkeling van het jonge kind: een uitwerking van de doelen voor aanvang groep 1.* Uiteraard dienen deze voor het Papiaments te worden aangepast.

[28] Tavecchio en Oostdam (2013) refereren aan een onderzoek van De Haan, Leseman en Elbers (2011), die wijzen op het belang van uitvoering van gestuurde taal- en rekenactiviteiten in kleine groepen (en niet alleen in de grote kring) (Tavecchio, L. & Oostdam, R. (2013). 'Niet elk kind is ontvankelijk voor vroegtijdige stimuleringsprogramma's. De invloed van onderliggende factoren van schoolrijpheid in relatie tot de voor- en vroegschoolse educatie' in: *Pedagogiek* 33(2013) 1. Down-loaded from UvA-DARE, University of Amsterdam http://hdl.handle.net/11245/2.125509.)

[29] Sardes/Expertisecentrum Nederlands. *Checklist leidstervaardigheden De taallijn*; UvA (2011). *Kijkwijzer Taal en VVE*. Amsterdam.

- specifieke interactievaardigheden:
    - taalbegeleidend handelen (verwoorden wat je doet en wat de kinderen doen);
    - stellen van verschillende soorten vragen: gesloten, maar vooral open vragen, denkstimulerende vragen, voorspelvragen, doorvragen;
    - doen van prikkelende beweringen;
    - betekenisonderhandeling;

- vaardigheden ter stimulering van ontluikende geletterdheid:
    - selecteren van geschikte prentenboeken;
    - stimuleren tot zelf boekjes ‘lezen’ en briefjes ‘schrijven’;
    - interactief voorlezen;

- vaardigheden op het gebied van woordenschat(didactiek):
    - selecteren van relevante, leeftijdsadequate woorden, passend bij het thema;
    - bedenken van activiteiten om effectief de woorden aan te bieden, te semantiseren en te oefenen;

- observeren en registreren van de taalontwikkeling van peuters;

- taalvaardigheid Papiaments op minimaal niveau 2F.

## 3.5 Aanbevelingen

- OCW wordt geadviseerd de besluitvorming ten aanzien van de in 2013 voorgestelde wijzigingen van de Eilandsverordening Kinderopvang te ondersteunen en/of faciliteren.

- OLB en OCW wordt geadviseerd de kwaliteitseisen m.b.t. voorschoolse kinderopvangvoorzieningen, zoals vastgelegd in de Eilandsverordening Kinderopvang Bonaire 2010, duidelijk met betrokkenen te communiceren.

- OLB wordt geadviseerd toe te zien op naleving van de minimale opleidingseisen aan leidsters (SPW-3) en directie (HBO of MBO+) en op adequate salariëring. OCW wordt geadviseerd hierbij te faciliteren.

- OLB en OCW wordt geadviseerd professionalisering van leidsters ten aanzien van taalontwikkeling te faciliteren.

- OCW wordt geadviseerd de implementatie en opbrengsten van *Kaleidoscoop* nogmaals te (doen) evalueren:
    - hoe en hoe goed wordt het programma in de praktijk toegepast?

- zijn de leidsters zich (voldoende) bewust van de taalkansen gedurende de dag en maken ze daar gebruik van of is verdere professionalisering gewenst?
- is de taalontwikkelingscomponent in *Kaleidoscoop* voldoende systematisch uitgewerkt (zijn er bijvoorbeeld concrete doelen) of moet het programma worden aangevuld met een specifiek taalontwikkelingsprogramma? [30]

▪ OCW wordt geadviseerd de toegankelijkheid van voorschoolse voorzieningen te vergroten door uitbreiding en/of aanpassing van het subsidiebeleid en deelname aan de voorschoolse educatie te stimuleren door voorlichting.

▪ OLB en OCW wordt geadviseerd gezins- en opvoedingsondersteuning vanuit het CJG te intensiveren en taal daarin mee te nemen (ouders ondersteunen bij verbetering van de kwaliteit van de thuistaal en de interactie met hun kinderen).

▪ OLB wordt geadviseerd toezicht te houden op voorschoolse kinderopvangvoorzieningen aan de hand van een kwaliteitskader. [31]

▪ Voorschoolse opvangvoorzieningen en het CJG wordt geadviseerd hun activiteiten op elkaar af te stemmen.

[30] *Kaleidoscoop* wordt in Nederland wel aangevuld met activiteiten voor peuters uit *De Taallijn.* Zie: Elenbaas, A. et al. (2005*). Het Taalverhaal. Een analysedocument voor de implementatie van de geïn-tegreerde scholingsmodule van de Taallijn VVE in kindercentra.* KPC; Van der Beek, A. (2008). *Taallijn en Beleid. Taalbeleid in het onderwijs aan jonge kinderen. Nijmegen:* Expertisecentrum Nederlands.

[31] Hierbij kan wellicht het door Hellings & Leito (2014) ontwikkelde kwaliteitsmeetinstrument worden gebruikt, nadat dit is aangevuld met een kwaliteitsaspect 'taal'.

# 4 Primair Onderwijs

## 4.1 Creëren van aansluiting

### 4.1.1 Betere onderwijsresultaten: oriëntatie op te bereiken doelen

Het Primair Onderwijs (PO) staat aan de basis van de gehele onderwijsketen en keuzes in de vroege schooljaren zullen doorwerken in alle volgende vormen van onderwijs. Het advies van de Taalunie heeft dan ook vooral voor het PO ingrijpende gevolgen. De expertgroep heeft als uitgangspunt dat bij de te formeren andere onderwijsconstructie voor het PO de kansen van leerlingen op Bonaire op een passend vervolgtraject in het VO en daarna gelijk dienen te zijn aan die van Nederlandse leerlingen. Dat heeft als implicatie dat hun niveau Nederlands aan het eind van het PO goed genoeg moet zijn als basis voor verdere ontwikkeling van vakkennis, conceptuele ontwikkeling en taalvaardigheid. Idealiter betekent dit dat zij ten opzichte van hun Nederlandse leeftijdsgenoten vergelijkbare scores moeten behalen op toetsen voor rekenen, zaakvakken e.d., ook al ligt hun gemiddelde taalvaardigheid in het Nederlands vermoedelijk wat lager, omdat de voorwaarden voor taalverwerving in de Nederlandse context gunstiger zijn dan op Bonaire.

Om onderwijs in het VO te kunnen volgen zijn bij de diverse onderwijsinhouden verschillende taalvaardigheden vereist: met begrip luisteren naar instructie, schoolboekteksten lezen met begrip, meedenken over de inhoud, vragen beantwoorden en eigen denkstappen formuleren, werkstukken maken,verslagen schrijven et cetera. Al deze complexe talige vaardigheden doen een groot beroep op woordkennis in het Nederlands.

Het overgrote deel van de basisschoolleerlingen op Bonaire is bij binnenkomst in groep 1 een absolute beginner in de Nederlandse taal. Gezien de feitelijke aansluiting tussen voorschoolse periode en kleuteronderwijs enerzijds en de gewenste aansluiting tussen PO en VO anderzijds is het PO wellicht het meest complexe onderdeel van het gehele onderwijscurriculum van de ABC eilanden. Het PO staat voor de uitdaging in acht jaar tijd aansluiting mogelijk te maken. Voor het bereiken van die aansluiting is van belang dat de totaliteit van het onderwijs in acht jaar in ogenschouw genomen wordt. Alle groepen van het PO zullen hun steentje bij moeten dragen aan de aansluiting door uit te gaan van onderwijs, waarbij een aanzienlijk deel van de schooldag sprake is van Nederlands taalaanbod met als doel het Nederlands te verwerven. Aandachtspunten hierbij zijn onder meer dat voor het bereiken van een hoog niveau van taalbeheersing veelvuldig taalcontact onontbeerlijk is. In deze acht jaren moet een enorme hoeveelheid woordkennis verworven worden. Het is essentieel hierbij ontwikkeling van leesvaardigheid, spreekvaardigheid, schrijfvaardigheid, luistervaardigheid en woordenschat niet als losstaande onderdelen te

beschouwen, maar binnen het totale curriculum vooral voorwaarden te creëren om mechanismen die leiden tot vergroting van de taalvaardigheid in werking te stellen.

### 4.1.2 Onvoldoende aansluiting: oriëntatie op de oorzaak van de knelpunten

Betere onderwijsresultaten kunnen slechts bereikt worden, indien er ook een andere invulling wordt gegeven aan het onderwijs dan tot nog toe het geval is op Bonaire. Voor het maken van andere keuzes is het van belang nader in te gaan op de oorzaak van de huidige knelpunten. In de huidige onderwijsconstructie zijn de acht jaren PO ingevuld door voornamelijk Papiamentstalig onderwijs in de eerste vier schooljaren en voornamelijk Nederlandstalig onderwijs in de volgende vier schooljaren. Deze constructie waarbij onvoldoende Nederlands taalcontact een goede aansluiting onmogelijk maakt is een belangrijke oorzaak van de huidige ongewenste onderwijsresultaten.

Nederlandstalig onderwijs vanaf groep 5 vereist in ieder geval dat leerlingen in staat zijn de zaakvakteksten uit groep 5 en de instructie die daarbij hoort te begrijpen. Dat betekent dus niet alleen mondelinge maar ook schriftelijke vaardigheid en een vocabulaire dat zich niet beperkt tot de alledaagse werkelijkheid maar ook in staat stelt om te praten en te lezen over meer abstracte entiteiten. Daarnaast vereist het gebruik van Nederlandse bronnen (leeftijdsadequate lesmaterialen, leesboeken e.d.) een goede leesvaardigheid en bijbehorende woordenschat (een indicatie voor de woordenschat die gebezigd wordt bij leeftijdsadequate materialen geeft het feit dat Nederlandse leeftijdsgenootjes op die leeftijd beschikken over een woordenschat van ± 6000 woorden)[32]. In de hogere groepen wordt een toenemend beroep gedaan op Nederlandse woordkennis van meer abstracte begrippen gerelateerd aan vakonderwijs (zoals rekenen en wereldoriëntatie). Taalontwikkeling en conceptuele ontwikkeling gaan bij vakonderwijs samen, waarbij het ene doel het andere ondersteunt. De Nederlandse taal is voor de kinderen op Bonaire daarbij het voornaamste middel om informatie te vergaren en kennis te ontwikkelen.

In de huidige constructie kunnen de leerlingen in groep 5 en in de hogere groepen Nederlandse bronnen passend bij hun leeftijd veelal niet aan; daarom wordt vaak terug gegrepen op lesmaterialen en leesboeken van een lager leerjaar of een lager niveau. Al deze materialen zijn echter geschreven voor een andere leeftijdsgroep en kinderen krijgen dus veelal leerstof en leesboeken aangeboden, waarbij geen sprake is van passend, uitdagend en leeftijdsadequaat onderwijs. In de praktijk blijken zelfs deze materialen uit een lagere leeftijdsgroep of van een lager niveau qua taalgebruik nog te hoog gegrepen, aangezien de kinderen een groot deel van de basiswoordenschat missen. Hierdoor ontstaat een neerwaartse spiraal: onvoldoende taal- en leesvaardigheid leidt tot verminderde mogelijkheden tot verdere ontwikkeling van taal- en leesvaardigheid. Onvoldoende toegang tot Nederlandstalige bronnen staat verdere kennisontwikkeling in de weg. Gezien het

[32]Vermeer in *Nederlands als tweede taal in het basisonderwijs* (2005)

cumulatieve effect bij uitbreiding van woordenschat is het onmogelijk deze hiaten in de hogere groepen ten volle te herstellen. Verbetering zal vooral moeten geschieden door een grotere taalvaardigheid in de vroege schooljaren om een negatieve spiraal te voorkomen.

De expertgroep is van mening dat om de huidige knelpunten op te lossen met name in de eerste vier jaar van het PO een omslag plaats dient te vinden. Om aansluiting te kunnen creëren met zowel het onderwijs in groep 5 alsmede de onderwijsinhouden van de hogere groepen, is het noodzakelijk dat kinderen reeds in de vroege schooljaren een basisniveau van Nederlandse taalbeheersing bereiken. Nederlandstalig taalcontact in een aanzienlijk deel van de onderwijstijd zal moeten zorgen voor het bereiken van deze doelstelling.

### 4.1.3 Creëren van aansluiting: verschillende knooppunten

*Van voorschoolse periode naar kleuteronderwijs*

Gezien de hierboven beschreven beginsituatie bij aanvang in groep 1 zal de eerste 2-3 maanden allereerst ingezet moeten worden op het 'aanspreekbaar' maken van de kleuters in het Nederlands. Dit wil zeggen dat kleuters in het Nederlands gegeven instructie in en conversatie over de dagelijkse routinematige handelingen en activiteiten in de klas leren begrijpen (richtlijn ± 500 woorden). De resterende tijd van het onderwijs in groep 1 en 2 zal zich moeten richten op het verder verwerven van een (aanzienlijk) deel van de Nederlandse basiswoordenschat (richtlijn ± 2.500 – 3.000 woorden). Het gaat hierbij voornamelijk om toepassing van woordkennis in dagelijkse taalvaardigheid: het kunnen begrijpen van in het Nederlands gegeven eenvoudige instructie, begrip van Nederlandstalige voorleesboeken en eenvoudige conversatie over dagelijkse onderwerpen. De aan te leren woordkennis is mede noodzakelijk voor begrip van de eerste Nederlandse leesboekjes.

*Van kleuteronderwijs naar groep 3-4*

Onderwijs in groep 3 is voor een groot deel gericht op het aanvankelijk leesproces. Voor elk onderwijs is het van belang dat het aanvankelijk leesproces zo goed en snel mogelijk wordt doorlopen. Internationaal onderzoek laat systematisch zien dat in deze vroege fase van het lezen, leerlingen nog erg gemotiveerd zijn om boeken te lezen, terwijl dat in hun latere schoolcarrière steeds minder wordt[33].

Moderne leesmethodes hebben het aanvankelijk leesproces geïntegreerd in de totale taal- en leesontwikkeling: leestechniek, tekstbegrip, woordenschatontwikkeling, spreken en luisteren, aanvankelijk schrijven, spellen, stellen, taalbeschouwing en leesbevordering vormen één geheel. Deze samenhang ondersteunt het aanvankelijk leesproces en bevordert

[33] SCP (1992). *Sociaal en Cultureel Rapport*. (Social and cultural report.) Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau. Van Schooten, E. (2005), Literary response and attitude toward reading fiction. Academisch Proefschrift, RUG.

tegelijkertijd de algehele taal- en leesontwikkeling. Al deze activiteiten nemen gezamenlijk meer dan de helft van de onderwijstijd in groep 3 in beslag. Voor alfabetisering is het van belang over voldoende materialen te kunnen beschikken: methodisch materiaal om de leestechniek aan te leren en eveneens om vorderingen nauwkeurig te kunnen volgen, een voldoende en gevarieerd aanbod leesboeken voor vrij lezen en (remediërende) materialen voor zwakke lezers.

In de dagelijkse lespraktijk van groep 4 wordt de leestechniek verder verfijnd; daarnaast worden kinderen in groep 4 ook geacht steeds meer zelf te lezen in zowel andere vakinhouden (taal- en rekenmethodes e.d.) als in andere boeken. Ook hier is het van belang om over voldoende materialen te beschikken om dit zelfstandige lezen mogelijk te maken.

Dat kinderen op Bonaire zowel in het Nederlands als in het Papiaments moeten kunnen lezen staat buiten kijf. De vraag echter in welke volgorde (eerst Papiaments en dan Nederlands ofwel eerst Nederlands en dan Papiaments ofwel gelijktijdig) het beste gealfabetiseerd kan worden is een punt van veel discussie gebleken. Een aantal aandachtspunten zijn hier op zijn plaats. In het specifieke geval van Bonaire is een van de doelstellingen dat kinderen aan het eind van het PO voldoende taal- en leesvaardig zijn in het Nederlands om de aansluiting naar het VO te garanderen. Voor het bereiken van deze einduitkomst is het eveneens van belang dat kinderen zo snel mogelijk in het Nederlands kunnen lezen. Immers, aansluiting met groep 4 en hoger vereist dat kinderen leeftijdsadequate lesmaterialen en leesboeken kunnen lezen. Een goede (Nederlandse) leesvaardigheid, zowel qua techniek als qua begrip, ondersteunt bovendien de verdere taalontwikkeling in de hogere groepen. Voor zowel de Nederlandse taalverwerving als voor de conceptuele ontwikkeling van de leerlingen is het dus van groot belang dat zij in staat gesteld worden zo vroeg mogelijk teksten in het Nederlands te lezen. Los van de vraag in welke taal alfabetisering het beste plaats kan vinden, geldt dan ook dat er tevens voldoende Nederlands taalaanbod moet zijn, zowel in de kleutergroepen als in groep 3, om deze aansluiting naar de hogere groepen mogelijk te maken.

Tot dusver vindt op de meeste scholen op Bonaire het aanvankelijk leesproces in het Papiaments plaats. Om negatieve transfer te voorkomen wordt met lezen in het Nederlands gewacht, totdat het aanvankelijk leesproces in het Papiaments is afgerond. In de praktijk betekent dit meestal dat de kinderen eind groep 3 of begin groep 4 ook gaan lezen in het Nederlands. Om op Bonaire een leeftijdsadequate aansluiting met de (Nederlandstalige) lesmaterialen en leesboeken van de hogere groepen mogelijk te maken is het voor het onderwijs in groep 3 en 4 noodzakelijk, naast de techniek van het lezen in welke taal dan ook, voldoende aandacht te besteden aan voortzetting van de Nederlandse taalontwikkeling. Leestechniek kan immers niet los gezien worden van woordenschatontwikkeling en leesbegrip. Leeftijdsadequate aansluiting bij Nederlandse

lesmaterialen en leesboeken veronderstelt aan het begin van groep 4 een bepaald leesniveau én begripsniveau.

Wat de beste taal is voor aanvankelijk lezen in situaties waarin meer talen in het geding zijn, is al decennia onderwerp van (literatuur)onderzoek en discussie. Sommigen concluderen dat leerlingen in meertalige situaties het beste eerst leren lezen in hun moedertaal, anderen opperen voorzichtig dat er aanwijzingen zijn dat ze het best in twee talen tegelijk kunnen leren lezen, en weer anderen menen dat op basis van de onderzoeksresultaten geen conclusies kunnen worden getrokken[34]. In argumentaties en in didactische handleidingen worden de ene keer de cruciale rol van voldoende mondelinge basis (‘oral proficiency’) bij de leerder benadrukt (Verhoeven 2000; Kurvers&Mooren 2005; Vernooy 2011), de andere keer die van de orthografische transparantie van de betrokken talen (LeCocq 2009, Muylaert 2011).[35]

De expertgroep constateert dat het literatuuronderzoek geen eenduidige conclusies toelaat met betrekking tot het vraagstuk van de alfabetisering. Het is uiteraard voor scholen op Bonaire van belang op korte termijn enigszins zicht te krijgen op de praktische consequenties van de verschillende opties. De expertgroep acht het daarom juist een aantal criteria en aandachtspunten te beschrijven van bovengenoemde drie varianten die een indicatie kunnen geven voor de te maken keuze.

1. Alfabetisering in het Papiaments

Het positieve effect van leren lezen in het Papiaments is ontegenzeggelijk dat de kinderen op zesjarige leeftijd het Papiaments beter machtig zijn dan het Nederlands. In het Papiaments hebben ze een grotere woordenschat waardoor stimulering van fonologische vaardigheden, het doorzien van de grafeem-foneem correspondentie en vervolgens de

[34]Slavin, R.E. & Cheung, A. (2005*)*.A Synthesis of Research on Language of Reading Instruction for English Language Learners. *Review of Educational Research*, Vol. 75, No. 2, accessed: 17-06-2015 14:13 UTChttp://www.jstor.org/stable/3516050; Escamilla, K., Hopewell, S., Geisler, D., Ruiz, O. (2007). *Transitions to Biliteracy: Beyond Spanish and English*. American Educational Research Association. Zie ook: Gersten, R., Baker, S.K., Shanahan, T., Linan-Thompson, S., Collins, P., & Scarcella, R. (2007). *Effective Literacy and English Language Instruction for English Learners in the Elementary Grades: A Practice Guide* (NCEE 2007-4011). Washington, DC: National Center for Education Evaluation and Regional Assistance, Institute of Education Sci-ences, U.S. Department of Education. Retrieved from http://ies.ed.gov/ncee.

[35]Kurvers&Mooren in: Kuiken & Vermeer (2005); Vernooy, K. (2011). *Een goede woordenschat. De basis voor een goede schoolloopbaan*. Taalbeleid Onderwijsachterstanden (www.schoolaanzet.nl); LeCocq, K. Kolinsky, R., Goetry, V., Morais, J., Jesus Alegria, J. &Mousty, P. (2009). Reading development in two alphabetical systems differing in orthographic consistency : a longitudinal study of French-speaking children enrolled in a Dutch immersion program. *PsychologicaBelgica*2009, 49-2&3; Muylaert, G. (2011-2012). *(Leren) lezen in twee talen. Een onderzoek naar de Nederlandse en Franse leesvaardigheid in het Stimulerend Meertalig Onderwijs in Brussel (STIMOB).* Proeve ingediend voor het behalen van de graad van Master in de Taal- en Letterkunde:Nederlands. Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Studiegebied Taal- en Letterkunde. Brussel: Vrije Universiteit.

automatische woordherkenning vlotter kan verlopen. Door betere taalbeheersing kunnen kinderen beter begrijpen wat ze lezen. Leesbegrip is onontbeerlijk voor positieve ervaringen en leidt tot meer leesplezier. Dit zijn redenen waarom de afgelopen decennia voor alfabetisering in het Papiaments is gepleit. Het is echter essentieel het vraagstuk van alfabetisering niet als los onderdeel te beschouwen, maar als cruciale bouwsteen van de gehele onderwijsconstructie. Indien men naar de totaliteit van de onderwijsconstructie kijkt moet men constateren dat erbij alfabetisering in het Papiaments minder tijd overblijft in groep 3 voor de hoeveelheid Nederlands taalaanbod die noodzakelijk is om aansluiting naar hogere groepen mogelijk te maken. Daarnaast zullen kinderen zodoende pas op een later tijdstip toekomen aan lezen in het Nederlands. Eerder is reeds gewezen op de financiële en praktische belemmeringen die een beperkte afzetmarkt met zich meebrengen. Voor alfabetisering in het Papiaments zijn op dit moment onvoldoende materialen beschikbaar: met name voor vrij lezen en materialen voor moeilijke lezers. Dit gebrek aan materiaal manifesteert zich bij het aanleren van de techniek: er is te weinig oefen- en extra (remediërend) leesmateriaal om de techniek behoorlijk onder de knie te krijgen. Als het kind eenmaal heeft leren lezen is er weinig en weinig gevarieerd leesmateriaal voor vrij lezen. De positieve effecten van beter tekstbegrip op het leesplezier worden hierdoor gedeeltelijk teniet gedaan. Als gevolg hiervan wordt in de praktijk veelal (te) snel overgegaan op lezen in het Nederlands (vaak al na amper 5-6 maanden leesonderwijs). Ook bij alfabetisering in het Papiaments dient in de kleutergroepen intensief ingezet te worden op Nederlandstalig taalaanbod om de aansluiting naar de hogere groepen te waarborgen.

2. <u>Alfabetisering in het Nederlands</u>

Alfabetisering in het Nederlands kan problematisch verlopen, indien er in de kleutergroepen onvoldoende Nederlandstalig aanbod is geweest. Decennialange ontoereikende voorbereiding in de onderbouw is dan ook een belangrijke oorzaak van onvoldoende resultaten op de ABC-eilanden; niet alleen in groep 3, maar eveneens doorwerkend naar de hogere groepen. In de jaren ’80 werd het kleuteronderwijs officieel Papiamentstalig; er zijn daarbij geen specifieke maatregelen genomen met betrekking tot de aansluiting naar Nederlandstalig onderwijs in groep 3. In de praktijk werd ook voor die tijd al veelvuldig gebruik gemaakt van het Papiaments. Onderzoek van Narain[36] geeft aan dat kleuters weinig taalcontact hebben in het Nederlands; bijna de helft heeft nooit taalcontact in het Nederlands. Daarnaast blijkt dat leerkrachten in het kleuteronderwijs overwegend Papiaments als voertaal en instructietaal gebruiken. In de tot voor kort veelgebruikte leesmethode werden kinderen in zes weken klaargestoomd om in het Nederlands te leren lezen[37].

[36]Taaltalent in Ontwikkeling. Een studie naar het Papiamentu en het Nederlands in de kleuterperiode op Curaçao en in Nederland. Narain, C. (1995).

[37] Dit gebeurde met de leesmethode ‘De derde stap’. Deze leesmethode was niet specifiek gericht op het aanleren van de Nederlandse taal.

Naast de noodzakelijke algemene voorbereiding met betrekking tot beginnende geletterdheid is voor succesvol aanvankelijk leesonderwijs in een vreemde taal een noodzakelijke voorwaarde dat leerlingen reeds vertrouwd zijn met (Nederlandse) klankpatronen en beschikken over voldoende (basis)woordenschat om tot tekstbegrip te komen. Ook dient extra aandacht uit te gaan naar het onder de knie krijgen van de grafeem-foneemcorrespondentie in het Nederlands; dat is in een vreemde taal moeilijker dan in de moedertaal, zeker wanneer het klanksysteem afwijkt van dat van de eigen taal.

Het positieve effect van alfabetisering in het Nederlands is dat aan de noodzakelijke kwantiteit van Nederlandstalig taalaanbod wordt voldaan: immers zodoende vinden in een groot deel van de onderwijstijd in groep 3 veel en gevarieerde activiteiten plaats die de algehele Nederlandse taal- en leesontwikkeling ondersteunen. Daarnaast biedt alfabetisering in het Nederlands een beter perspectief op aansluiting naar groep 4, aangezien kinderen op een eerder tijdstip het gewenste Nederlandse taal- en leesniveau zullen bereiken. Ook bij keuze voor alfabetisering in het Nederlands dient er voldoende aandacht te zijn voor verdere ontwikkeling van het Papiaments.

3. <u>Gelijktijdige alfabetisering</u>

In de onderzoeksliteratuur is ook steun te vinden voor afwisselend en dus gelijktijdig leren lezen in beide talen. Een contrastieve aanpak van beide talen zou een verbeterd fonologisch bewustzijn van beide talen tot gevolg hebben. Voordeel zou eveneens zijn dat in dit geval er meer tijd aan de Nederlandse taalontwikkeling besteed zou worden dan bij alfabetisering in het Papiaments. Een specifiek aandachtspunt met betrekking tot de relatie tussen woorden[38] in het Papiaments en het Nederlands is hier op zijn plaats. Alle uit het Nederlands[39] afkomstige woorden in het Papiaments hebben een verschillende klank-tekenkoppeling bij dezelfde labels voor verwante begrippen[40]. Het is niet ondenkbaar dat dit andere transfereffecten oplevert dan de vastgestelde effecten bij vergelijking van andere talen. In de praktijk levert deze omstandigheid in de beginfase van het lezen verwarring op en wordt door de scholen als lastig ervaren.

<u>Overige aandachtspunten met betrekking tot alfabetisering</u>

Tot slot nog een aantal belangrijke aandachtspunten met betrekking tot alfabetisering:

- Zowel bij alfabetiseren in het Papiaments als in het Nederlands zal het gegeven van de verschillende schrijfwijzen een extra moeilijkheid opleveren en derhalve van invloed zijn

[38]Er zijn veel woorden met in resp. Papiaments en Nederlands dezelfde betekenis en dezelfde klankrealisatie.

[39]Dit fenomeen geldt eveneens voor alle woorden afkomstig uit het Engels, Spaans en andere talen

[40]Volgens de officiële spelling van Curaçao en Bonaire; Aruba kent een andere schrijfwijze.
Voorbeelden van de andere schrijfwijze: lep-lip; kren-kring; zuai-zwaai; zuèmbruk-zwembroek enz.
Bij de volgende voorbeelden is niet alleen sprake van een andere schrijfwijze, maar heeft de Papiamentstalige versie van hetzelfde Nederlandse woord bovendien een andere betekenis in het Nederlands: wig-wieg; bui-boei; trein-train

op de beoogde resultaten op langere termijn. Dit kost dus in beide gevallen extra onderwijstijd.

- Succesvolle alfabetisering heeft niet alleen te maken met de keuze voor de taal. Leerkrachtvaardigheden, effectieve methodes, voldoende taalvaardigheid en kennis van de wereld, het hebben van een leescultuur e.d. zijn eveneens belangrijke voorspellers voor succes. Sommige onderzoekers geven aan dat deze zaken wellicht belangrijker zijn dan de volgorde van talen voor alfabetisering (Slavin & Cheung, 2005).

*Van groep 5 naar VO*
Aansluiting bij Nederlandse bronnen in het VO vereist een grote woordenschat. Het kunnen begrijpen van teksten in de onderbouw van het VO vereist een grote uitbreiding van het vocabulair in de bovenbouw van het PO waarbij het vooral gaat om de praktische toepassing hiervan bij luisteren, spreken, lezen en schrijven. Ook bij het vermeerderen van het Nederlandstalige taalaanbod in de onderbouw is het onvermijdelijk dat kinderen op Bonaire nog steeds een achterstand hebben in vergelijking met hun Nederlandstalige leeftijdsgenootjes. De verschuiving in balans van het taalaanbod kan er echter wel voor zorgen dat deze achterstand tot beheersbare proporties wordt terug gedrongen en geen onoverkomelijke hindernis meer vormt voor de noodzakelijke ontwikkeling van taalvaardigheid om te profiteren van Nederlandstalig onderwijs.

Voortzetting van veelvuldig Nederlandstalig en leeftijdsadequaat taalcontact blijft ook in de bovenbouw essentieel voor een optimale aansluiting met het VO. Het is van belang in de hogere groepen van het PO in te zetten op aansluiting bij schriftelijke bronnen aangezien veel en gevarieerd lezen een belangrijke impuls is voor taalontwikkeling.

Gedurende de schooljaren vindt er een opbouw plaats bij het hanteren van het Nederlands. In de lagere groepen wordt het Nederlands onder andere gehanteerd als voertaal en doeltaal om dagelijkse taalvaardigheid aan te leren. In de hogere groepen wordt het Nederlands meer en meer gehanteerd als instructietaal in de vakken. In alle onderwijsinhouden wordt het taalgebruik complexer en de te hanteren begrippen abstracter. Dit stelt eisen aan de lesgevers en de didactische aanpak die daarbij gebruikt wordt. In paragraaf 4.2 wordt hier nader op ingegaan.

### 4.1.4 Creëren van aansluiting: balans in taalaanbod

In de vorige paragraaf is ingegaan op enkele oorzaken van de onvoldoende aansluiting in het PO en de gevolgen hiervan voor de onderwijsresultaten in de gehele onderwijsketen. De mate van taalcontact is in hoge mate bepalend voor een goede beheersing van een nieuw te leren taal. Kinderen leren taal door de taal voortdurend te gebruiken in situaties waarin ze de taal nodig hebben. Om die reden is het van groot belang ervoor te zorgen dat er in de verschillende fasen van het PO voldoende Nederlands taalaanbod is in de beschikbare onderwijstijd (Nederlands als voertaal, doeltaal en instructietaal tezamen). Wat de verdeling

van tijd tussen het Papiaments en het Nederlands betreft heeft de expertgroep zich in eerste instantie georiënteerd op het niveau Nederlands dat aan het eind van de basisschool bereikt moet worden. Ze heeft daarbij als uitgangspunt genomen dat de kansen van leerlingen in Bonaire op een passend vervolgtraject in het VO gelijk moeten zijn aan die van Nederlandse leerlingen. De expertgroep is van mening dat om in het PO de gewenste aansluiting naar het VO te bewerkstelligen aanzienlijk meer Nederlands taalaanbod nodig is dan wat tot nog toe het geval is geweest. Om dit doel te bereiken maakt de expertgroep de volgende inschatting voor de benodigde verhouding in taalaanbod.

*groep 1 en 2*
In de kleutergroepen varieert het Nederlands taalaanbod idealiter van minimaal 50% in de eerste opvang in groep 1 oplopend tot minimaal 80% in de tweede helft van groep 2. Het gaat om minimale percentages en in de praktijk zal dit per school verschillen. Bij deze percentages dient men voor ogen te houden dat het hierbij gaat om het taal*aanbod* van de leerkracht. Het streven is te zorgen voor een taalaanbod waarbij gericht gewerkt wordt aan de verwerving van ± 2.500 –3.000 woorden in de eerste twee schooljaren. Dit aantal vormt niet alleen de directe schakel naar groep 3, maar is ook noodzakelijk om aansluiting naar de hogere groepen te kunnen bewerkstelligen. De leerlingen zelf zijn in deze vroege schooljaren de taal veelal onvoldoende machtig en zullen zeker in het begin zich voornamelijk in het Papiaments uitdrukken; daarvoor dienen ze ook voldoende ruimte te krijgen. Het is aan de leerkracht het spreken van het Nederlands stapsgewijs te stimuleren en begeleiden.

De expertgroep realiseert zich dat deze verschuiving in taalaanbod een omslag is voor leerkrachten in de kleutergroepen. Alle scholen zitten op dit moment in een overgangssituatie en de schoolbeleidsplannen van de diverse scholen zullen er in moeten voorzien dat leerkrachten van de betreffende scholen stap voor stap naar de gewenste situatie toe kunnen werken. In paragraaf 4.2 en verder wordt hier nader op ingegaan.

*groep 3-4*
In groep 3 en 4 is de niet gemaakte keuze voor de taal van de alfabetisering een complicerende factor voor indicatie van de verhouding in taalaanbod.

- Alfabetisering in het Papiaments zal 50% van de totale onderwijstijd in beslag nemen (doeltaal). Dit impliceert voor het totale Nederlandstalig taalaanbod hooguit 50% van de onderwijstijd: voor het Nederlands als vak (doeltaal) en voor Nederlands als voertaal en instructietaal in andere onderwijsinhouden.
- Alfabetisering in het Nederlands zal 50% van de totale onderwijstijd in beslag nemen (doeltaal). Dan zou 25% ingevuld moeten worden door Nederlands taalaanbod in andere vakken (voertaal en instructietaal). Papiamentstalig taalaanbod zal dan 25% van de onderwijstijd innemen met een brede invulling: zowel als vak (doeltaal) als via andere onderwijsinhouden (voertaal en instructietaal)

- Alfabetisering in beide talen afwisselend zou neerkomen op een 50/50 verdeling van de onderwijstijd gericht op Nederlands en Papiaments (primair doeltaal, maar ook instructietaal en voertaal voor beide talen)

*Van groep 5 naar VO*
In groep 5-8 zal voor het vak Nederlands (doeltaal) 25% van de totale onderwijstijd moeten worden uitgetrokken. Onderwijs met Nederlands als instructie- en voertaal zal 50% van de onderwijstijd beslaan. Papiamentstalig taalaanbod zal 25% van de onderwijstijd innemen met een brede invulling: zowel als vak (doeltaal) als via andere onderwijsinhouden (voertaal en instructietaal).

Met inachtneming van bovenstaande indicatie voor balans in taalaanbod zal het Primair Onderwijs binnen de verschillende onderwijsinhouden en bijbehorende activiteiten een weloverwogen keuze dienen te maken welke activiteiten in hetzij het Papiaments, hetzij het Nederlands zullen worden uitgevoerd. Met name voor de onderbouw speelt een aantal criteria hierbij een rol:

- Voor welke activiteiten is de Nederlandse taalontwikkeling op dat moment nog onvoldoende ontwikkeld. Het niveau van taalbeheersing is eveneens afhankelijk van de periode in het schooljaar waarin de desbetreffende activiteit plaatsvindt.
- Welke activiteiten zijn bij uitstek kansen om de Nederlandse taalontwikkeling van de kinderen te stimuleren

Dit vraagt van leerkrachten in de onderbouw een continue afweging bij het vormgeven van hun onderwijs. Bij implementatie zal dit proces in aanloop veel extra tijd en energie kosten.

### 4.1.5 Betere onderwijsresultaten: naar nieuwe doelstellingen

Voor een betere aansluiting naar het VO is in ieder geval een aandachtspunt dat het niveau van Nederlandse taalvaardigheid voldoende moet zijn om met Nederland vergelijkbare scores te behalen. De concrete uitwerking van een nieuw curriculum zal naar verwachting enige tijd in beslag nemen. De vertaling van de nieuwe koers naar doelstellingen (tussendoelen, kerndoelen e.d.) past niet binnen het tijdsbestek van deze quick scan. De expertgroep adviseert op dit punt in een later stadium een nadere inventarisatie uit te voeren naar de bestaande doelstellingen en daarbij te analyseren in hoeverre deze passend zijn dan wel aangepast dienen te worden.

De expertgroep acht het noodzakelijk om het referentieniveau 1F voor het eind van het Primair Onderwijs, zoals dat in Nederland geldt, vooralsnog ook geldig te verklaren voor de Nederlandse taalbeheersing van leerlingen in Bonaire. Gezien de besproken functies die de Nederlandse taal voor deze leerlingen in het onderwijs moet vervullen (zowel voertaal, als doeltaal en instructietaal) is een verlaging van het 1F niveau niet aanvaardbaar. Daarmee zou de doelstelling om Bonaireaanse leerlingen gelijke kansen te geven in het onderwijs als hun leeftijdsgenoten in Nederland ondermijnd worden. Tegelijkertijd erkent de expertgroep

dat de weg die Bonaireaanse leerlingen af moeten leggen naar dit doel een andere is dan die van hun Nederlandse leeftijdsgenoten. De operationalisatie van deze weg met behulp van tussendoelen zal plaats moeten vinden op basis van ervaring met een methodische aanpak en uiteindelijk vastgelegd moeten worden in een methode Nederlands als Vreemde Taal voor Bonaire.

Tegelijkertijd stelt de expertgroep vast dat voor de beheersing van het Papiaments nog geen met het referentiekader vergelijkbare doelen zijn geformuleerd. Gezien het belang van deze taal en de benodigde versterking van haar positie in het onderwijs wijzen wij dan ook op de noodzaak om een met 1F vergelijkbare doelformulering voor het Papiaments aan het eind van het basisonderwijs te ontwikkelen, zodat nieuw te ontwikkelen onderwijsmaterialen en methoden zich op deze doelen kunnen oriënteren.

Bij het vaststellen van doelstellingen dienen er mogelijkheden te zijn tot differentiatie. Een aantal aandachtspunten zijn hierbij op z'n plaats.

- In hoofdstuk 2 is aangegeven dat een goede Nederlandse taalvaardigheid belangrijk is voor alle kinderen om, zowel gedurende de schoolperiode als in hun volwassen leven, toegang te kunnen krijgen tot informatievergaring en kennisontwikkeling. Voor een (kleine) groep leerlingen zal deze doelstelling naar verwachting te hoog gegrepen blijken. In de meeste gevallen zal deze selectie op jonge leeftijd nog niet te maken zijn en het is dus raadzaam niet bij voorbaat in te zetten op dit onderscheid. Voor een klein deel van de leerlingen met onoverbrugbare leerachterstanden zullen echter toch mogelijkheden gecreëerd moeten worden voor het volgen van alternatieve leerroutes.

- De leerlingen van de verschillende scholen op Bonaire verschillen qua taalachtergrond. De meeste kinderen (ongeveer 60%) hebben het Papiaments als moedertaal. Op Bonaire is er op de scholen ook een grote diversiteit aan migrantenkinderen. Deze leerlingen spreken thuis Nederlands (15%), Spaans (15%) of hebben een andere thuistaal (10%)[41]. De leeftijd waarop deze kinderen in het onderwijs instromen en de verwachte verblijfsduur op het eiland verschilt zeer. Een deel van de (veelal jongere) kinderen leert Papiaments in de omgang met leeftijdgenootjes; dit geldt echter zeker niet voor alle leerlingen. Kinderen die in de thuisomgeving of op school weinig Papiamentstalig contact hebben moeten voor het Papiaments beginnen bij nul. Voor een deel van de migrantenkinderen geldt tevens dat ze het Nederlands vanaf nul moeten aanleren. Het leren van het Papiaments als tweede taal gericht op kennismaking met de cultuur en identiteit van de (nieuwe) woonomgeving is een verrijking en belangrijk voor integratie in de maatschappij. Het ligt daarom niet voor de hand voor deze groep andere doelstellingen na te streven als voor de meerderheid van de leerlingen op het gebied van taalbeheersing Nederlands of Papiaments. Wel zal voor

[41] Bron: CBS 2013 in http://www.lezenenschrijvenbonaire.org/

deze groep immigranten de weg naar deze doelen moeilijker zijn, aangezien ze beide talen als vreemde (of tweede) taal moeten leren. Het zal extra tijd en aandacht vergen om aan de taalleerbehoeften van deze leerlingen te voldoen, zodat ze voldoende in staat geacht kunnen worden van het onderwijs te profiteren. Gezien de diversiteit van de instroom van deze groep zal dit veelal maatwerk vereisen.

## 4.2 Bekwaamheid en bevoegdheid van leerkrachten

### 4.2.1 Naar een andere didactische aanpak

Taalvaardigheid is nodig om actief in het onderwijs te participeren; niet alleen in de taalles, maar de gehele schooldag. Andersom hoeft taalvaardigheid niet alleen ontwikkeld te worden in de taalles. Alle onderwijsinhouden en dagelijkse activiteiten kunnen een bijdrage leveren aan de taalontwikkeling; zowel in het Papiaments als in het Nederlands. Voor Bonaire is het evenwel noodzakelijk vanuit deze visie het onderwijs vorm te gaan geven en ervoor te zorgen dat in de beschikbare onderwijstijd ook werkelijk alle kansen worden benut om bij te dragen aan de (Nederlandse) taalontwikkeling van de kinderen.

Daarvoor is een andere didactische aanpak nodig dan tot nog toe gebruikelijk: het taalontwikkelend onderwijzen. De leerkracht staat bij deze aanpak centraal en heeft een nadrukkelijke rol in de taalontwikkeling van de leerlingen; zowel in het eigen taalgebruik als bij de keuze van onderwijsmaterialen. Bij het taalontwikkelend lesgeven is de leerkracht zich ervan bewust dat de betekenis van Nederlandse woorden en zinnen in teksten en gesproken taal vaak onbekend is bij de leerlingen. De leerkracht gebruikt echter het Nederlands als voertaal, doeltaal en instructietaal op zodanige manier dat dit taalgebruik struikelblokken wegneemt en bijdraagt aan de taalontwikkeling van de leerlingen. Het taalaanbod Nederlands van de leerkrachten is gericht op het begrijpelijk maken van het Nederlands en is daarom telkens gekenmerkt door veel herhaling van woorden en zinnen en door veel uitleg van de betekenissen (met behulp van gebaren, demonstraties, plaatjes e.d.). In bepaalde gevallen kan de leerkracht eveneens het Papiaments inzetten als hulpmiddel om de ontwikkeling van het Nederlands te ondersteunen. Dit dient selectief te gebeuren en is dan ook niet hetzelfde als ‘gewoon vertalen’. Onderdeel van het taalontwikkelend onderwijzen is daarnaast dat de leerkracht zich niet alleen richt op taalbegrip, maar tevens doelbewust de leerlingen stimuleert tot taaluitingen en daarbij gerichte feedback geeft om de leerlingen een stap verder te helpen in hun taalontwikkeling.

In de verschillende leeftijdsgroepen gaat het om verschillende benodigde taalvaardigheden. De te ontwikkelen taalvaardigheid in de onderbouw is vooral gericht op begrip van alledaagse taal, eenvoudige zinsconstructies en ontwikkeling van een basiswoordenschat. In de middenbouw en bovenbouw wordt het taalgebruik steeds meer gericht op het aanleren van vakinhouden met alle complexe woordkennis die daarbij hoort. Het benodigde taalgebruik op school, woordgebruik en zinsconstructies, varieert per gebruikssituatie (bv.

alledaagse woorden vs. abstractere vaktaalwoorden of dagelijkse omgangstaal vs. complexer schriftelijk taalgebruik). Daarnaast zijn de te bereiken doelen per gebruikssituatie verschillend. Immers, in de schoolse situatie wordt in het vakonderwijs bij de abstractere vaktaalwoorden begrip en toepassing van diepgaande woordkennis vereist van de leerlingen en dat vergt dus een andere aanpak dan de gewone omgangstaal.

Gezien de verschillen in taalgebruik dient een leerkracht gebruik te kunnen maken van meerdere didactische aanpakken om begrijpelijk taalaanbod te bieden, te werken aan de conceptuele ontwikkeling en de verschillende onderwijsmiddelen daarbij gepast en doeltreffend in te zetten. Effectieve interactievaardigheden en efficiënt gebruik van het Papiaments zijn eveneens belangrijke elementen van het taalontwikkelend lesgeven. Daarnaast dienen leerkrachten op Bonaire inzicht te hebben in een effectieve en efficiënte opbouw in taalaanbod, waarbij met name in de beginfase meer Papiaments gebruikt zal worden. Tot slot is het voor leerkrachten op Bonaire van belang technieken van taalontwikkelend lesgeven eveneens in te kunnen zetten bij het Papiaments. Ook moedertaalonderwijs dient immers taalontwikkelend te zijn.

Eerder is gewezen op het feit dat de leerlingen van de verschillende scholen op Bonaire verschillen qua taalachtergrond. Voor die leerlingen die het Papiaments als tweede taal leren dient is het van belang dat leerkrachten ook daar de technieken voor vreemdetaalonderwijs kan inzetten. Om goed in te kunnen spelen op de bestaande onderwijspraktijk is het dus essentieel dat leerkrachten op Bonaire goed inzicht hebben in de verschillen en overeenkomsten bij taalontwikkeling in de moedertaal dan wel in de vreemde taal.

#### 4.2.2 Bekwaamheidseisen leerkrachten PO

Uitvoering van het advies van de Taalunie vereist een andere kijk op de bekwaamheidseisen waaraan leerkrachten moeten voldoen. Op de opleidingen voor leerkrachten PO wordt gewerkt aan een scala van zeer uiteenlopende beroepscompetenties. Veelal wordt daarbij uitgegaan van een indeling naar interpersoonlijke, pedagogische, organisatorische, vakinhoudelijke en didactische competenties, competenties in het samenwerken met collega's en omgeving en competenties met betrekking tot reflectie en ontwikkeling. Gezamenlijk vormen deze competenties de eisen die aan het beroep van leraar basisonderwijs gesteld worden. De complexe taalsituatie van Bonaire vereist echter een nadere uitwerking van de vakinhoudelijke en didactische competenties met betrekking tot ontwikkeling van taalvaardigheid. Onvoldoende bewust zijn van en aandacht voor de didactische vaardigheden die de specifieke omstandigheden van het onderwijs op de ABC-eilanden vereisen heeft ertoe geleid dat leerkrachten veelal handelingsverlegen zijn en onvoldoende kunnen voldoen aan de specifieke instructie- en onderwijsbehoeften van hun Papiamentstalige leerlingen. Voor verbetering van onderwijsresultaten is dan ook van belang niet de ogenschijnlijke (on)mogelijkheden van de leerling als uitgangspunt te nemen,

maar vooral de focus te leggen op kwaliteitsverbetering van de leerkracht. Leerkrachten op Bonaire moeten leren goed (Nederlandstalig) onderwijs te geven aan voornamelijk Papiamentstalige kinderen. Een juiste professionalisering moet ervoor zorgen dat handelingsverlegenheid wordt omgezet in handelingsbekwaamheid.

Verbetering van de taalvaardigheid van de leerlingen vereist van de leerkracht een andere didactische aanpak waarbij taalontwikkelend wordt les gegeven. Principes van taalontwikkelend onderwijzen zijn toepasbaar in zowel moedertaal-, tweede taal- als vreemdetaalonderwijs. Aangezien het op Bonaire tevens gaat om het creëren van samenhang tussen de talen verdient het aanbeveling geen onderscheid te maken tussen de twee talen voor het ontwikkelen van didactische competenties met betrekking tot taalvaardigheidsontwikkeling. De beoogde wijziging in taalaanbod vereist van de leerkracht een beredeneerde afweging voor het gebruik van beide talen.

De complexe taalsituatie van Bonaire vereist van lesgevers op Bonaire zowel visie als vaardigheden: visie op inrichting van het taalbeleid en de vaardigheid om deze visie ten uitvoer te kunnen brengen. Competentieontwikkeling dient onder meer gericht te zijn op

* ontwikkeling van visie en attitude: diepgaand inzicht verkrijgen in de totaliteit van de Bonaireaanse onderwijsconstructie met betrekking tot taalvaardigheid en hierdoor een positieve opstelling verwerven tot te nemen stappen voor het behalen van de doelstellingen;
* ontwikkeling van vaardigheden: de leerkracht als taalgebruiker (eigen taalbeheersing op het vereiste niveau voor een goede uitoefening van het beroep);
* ontwikkeling van vaardigheden: de leerkracht als didacticus (vanuit de samenhang tussen het Nederlands en het Papiaments kunnen onderwijzen).

Voor het welslagen van bovengenoemde competentieontwikkeling van de diverse vaardigheden is voorafgaande ontwikkeling van visie en attitude essentieel. De competentieontwikkeling behelst diverse terreinen onder meer beredeneerde keuzes maken voor het hanteren van de beide talen, verbetering van de kwaliteit van taalcontact en verbetering van de kwaliteit van het leesonderwijs, verbetering van het taalonderwijs (taal als vak) waarbij tevens beredeneerde keuzes gemaakt worden voor effectieve inzet van onderwijsmaterialen. Voor wat betreft de eigen taalvaardigheid van de leerkrachten gaat het met name om ontwikkeling van díe vaardigheden die een goede uitvoering van het beroep met zich meebrengen. Een aanzet tot een beschrijving van de gewenste competenties is opgenomen in de bijlagen.

Bovengenoemde competenties dienen gevolgen te hebben voor zowel de professionalisering (na- en bijscholing) van zittende leerkrachten als voor de initiële opleiding.

#### 4.2.3 Professionalisering van zittende leerkrachten

De vorige paragrafen laten zien dat zittende leerkrachten andere competenties dienen te bezitten dan tot nu toe vereist: zowel qua eigen taalvaardigheid als qua didactiek. Op dit moment wordt nog niet voldaan aan deze eisen. Er zal door de scholen een goed personeelsbeleid gevoerd moeten worden om gericht en planmatig te kunnen werken aan verdere ontwikkeling van handelingsbekwaamheid en competenties van zittende leerkrachten in het PO. Een deel van de nog te ontwikkelen competenties op Bonaire kan men aanmerken als algemene onderwijscompetenties. Daarnaast gaat het om competenties die specifiek te maken hebben met de taalsituatie.

Op Bonaire dient gewerkt te worden aan verbetering van Nederlandse taalvaardigheid van de leerlingen; net als bij veel anderstalige doelgroepen in het Nederlandse onderwijs. Anders dan in Nederland, gaat het op Bonaire niet alleen om beter Nederlands leren maar juist om de samenhang tussen Nederlands en Papiaments. Bonaire is geen situatie waarin Nederlandse methodes of Nederlandse didactische aanpakken zonder meer geïmplementeerd kunnen worden.

Een belangrijk aandachtspunt voor Bonaire is daarnaast dat gemaakte beleidskeuzes weinig effect sorteren als de leerkracht niet instemt met de achterliggende visie van deze keuzes en de noodzaak tot verandering. Om daadwerkelijk in de lespraktijk verbetering aan te kunnen brengen dient de leerkracht eerst goed inzicht te krijgen in de achterliggende redenen van de koerswijziging en de beoogde balans en samenhang tussen beide talen. De inmiddels opgedane ervaring op de scholen leert dat dit niet zonder slag of stoot verloopt. De meeste leerkrachten zijn opgeleid vanuit een geheel andere visie op taalbeleid en de wenselijkheid van het hanteren van een vreemde taal in de onderbouw. Ze hebben dan ook daaruit voortvloeiende andere vaardigheden. Er is ruimte nodig om binnen het schoolteam begrip te creëren voor de ingezette koerswijziging. Het kost tijd om oude denkpatronen met betrekking tot het gebruik van de twee talen en de balans in taalaanbod los te laten en de hierboven besproken nieuwe opvattingen over taalontwikkelend lesgeven hiervoor in de plaats te stellen. Pas bij werkelijke acceptatie zal de leerkracht de bereidwilligheid tonen om ook daadwerkelijk veranderingen aan te brengen in de dagelijkse lespraktijk.

Het creëren van draagvlak voor de koerswijziging op Bonaire en het verwerven van inzicht in de te nemen stappen voor een beter resultaat dient dan ook nadrukkelijk onderdeel te vormen van professionalisering met betrekking tot taalvaardigheidsontwikkeling. Daarnaast dient professionalisering gericht te zijn op inzicht in taalverwervingsprocessen en op ontwikkeling van de verschillende genoemde competenties uit paragraaf 4.2.2. Hierbij dient de beoogde balans in taalaanbod en samenhang tussen het Nederlands en het Papiaments tot uitdrukking te komen. Er zijn op de PO-scholen verschillen in opleiding en vaardigheden van de leerkrachten. Daarnaast zijn er verschillen in hoeverre scholen reeds een aanvang hebben gemaakt met ontwikkeling van nieuwe competenties. Daarbij verschilt de snelheid

waarmee vernieuwing ingevoerd kan worden. Voor professionalisering op het gebied van taalontwikkelende didactiek en de begeleiding van de directies hierbij is dan ook maatwerk vereist.

Naast de andere didactische aanpak geldt voor een deel van de leerkrachten dat eveneens gewerkt dient te worden aan de eigen taalvaardigheid in het Nederlands. Voor een kleiner deel van de leerkrachten geldt dat voor de eigen taalvaardigheid in het Papiaments. Net als voor de leerlingen geldt ook voor de meeste leerkrachten op Bonaire dat het Nederlands voor hen een vreemde taal is die zij in hun dagelijkse leven niet gebruiken. Eveneens geldt voor leerkrachten dat de mate van taalcontact bepalend is voor verbetering. Voor vergroten van eigen taalvaardigheid van leerkrachten verdient het dan ook aanbeveling niet slechts in te zetten op correct taalgebruik (grammaticale correctheid, spellingsvaardigheden e.d.) maar ook op praktische oefenmomenten in de te verbeteren taal (Nederlands of Papiaments). In paragraaf 4.4 worden hiertoe een aantal voorstellen gedaan. Ook voor wat betreft de eigen taalvaardigheid zal inzicht in taalverwervingsprocessen de leerkracht handvatten geven om het eigen taalleerproces te sturen.

Hoewel een aantal scholen reeds de eerste stappen heeft gezet om de koers die de Taalunie aangeeft nadere invulling te geven, geldt voor alle scholen dat zij op dit moment in een overgangsperiode zitten. De expertgroep is van mening dat het belangrijk is in de uitvoering op schoolniveau zowel individuele leerkrachten als schoolteams voldoende ruimte te bieden om te groeien in het proces en stapsgewijs de uitgestippelde balans te bereiken. Alle leerkrachten moeten ruim de kans krijgen zich de benodigde competenties eigen te maken. Voor de in paragraaf 4.1 aangegeven streefpercentages zal voor meerdere leerkrachten (met name in de onderbouw) gelden dat een (langere) aanloopperiode nodig is om deze te bereiken. De situatie per school en per individuele leerkracht is in deze zeer verschillend. In de schoolbeleidsplannen dient per school uitgewerkt te worden op welke termijn en op welke manier de school naar de gewenste situatie toewerkt. Tevens is van belang met betreffende onderwijspartners hierover afspraken te maken en afspraken hieromtrent eveneens onderdeel te laten uitmaken van de jaarlijkse functioneringsgesprekken. Voldoende ondersteuning en begeleiding van de leerkrachten voor het bereiken van de gewenste percentages is essentieel.

### 4.2.4 Initiële opleiding

Op de opleidingen worden toekomstige leerkrachten voorbereid op de algemene onderwijscompetenties voor leerkrachten PO. Voor het onderwijs op Bonaire is van belang dat aankomende leerkrachten eveneens worden voorbereid op de nieuw ingeslagen weg. De doelstelling voor de initiële opleidingen die leerkrachten afleveren voor het onderwijs op Bonaire, dient dan ook te worden uitgebreid met de eerdergenoemde competenties met betrekking tot meertaligheid.

In deze quick scan is de initiële opleiding niet meegenomen. De expertgroep adviseert hiervoor op een later tijdstip een nadere inventarisatie uit te voeren.

De nieuw ingezette koers is aanleiding voor onder meer de volgende onderzoekspunten:
- wat is de visie van de opleiding op bovengenoemde competentieontwikkeling en welke verbeteringen staan zij voor;
- wat is de visie van de scholen op de competenties van afgeleverde leerkrachten en welke verbeteringen staan zij voor;
- welke eventuele verbeteringen kan de opleiding aanbrengen (zowel op het gebied van algemene onderwijscompetenties als met betrekking tot taalvaardigheidsontwikkeling).

## 4.3 Les- en toetsmateriaal

### 4.3.1 Eisen aan materialen

De andere visie van taalontwikkelend lesgeven en de balans van taalonderwijs Nederlands en Papiaments stelt eisen aan te gebruiken middelen. Dit zijn ten eerste leermiddelen en lesmaterialen: zij hebben een taalontwikkelende rol en dienen als zodanig geschikt te zijn voor dit doel. Tot nog toe speelt taalontwikkeling niet altijd een rol bij de beoordeling van materialen voor Bonaire. Zowel bij aanschaf van bestaande leermiddelen als bij het nieuw laten ontwikkelen van specifieke materialen voor Bonaire is het van belang steeds het aspect van taalontwikkeling mee te nemen in de selectiecriteria.

Ten tweede dient er meer aandacht te komen voor het belang van lezen. Eveneens is het van belang in te zetten op leesbevordering en leesplezier. De beschikbaarheid over een groot aanbod aan leesboeken c.q. andersoortig tekstmateriaal en een ruime variatie naar tekstsoorten, genres e.d. is hierbij essentieel.

### 4.3.2 Beschikbare materialen

De afgelopen jaren is er door de scholen flink geïnvesteerd in de aanschaf van lesmethodes en overige leermiddelen. Voor het Papiaments en het zaakvakonderwijs zijn de diverse methodes lokaal ontwikkeld. Voor de overige vakken worden in Nederland geproduceerde les- en leesmaterialen gebruikt.

Het grootste probleem bij gebruik van zowel lesmaterialen (voor andere vakken) als leesboeken uit Nederland is dat op dit moment het niveau van het taalaanbod van die materialen niet aansluit op het niveau van taalbeheersing van de leerlingen. Het is van belang hieruit niet de conclusie te trekken dat deze materialen ongeschikt zijn voor de Bonaireaanse situatie. In de vorige paragraaf is reeds gewezen op de noodzaak tot leeftijdsadequate aansluiting. Met de eerder aanbevolen veranderingen in de onderwijsconstructie (versterken van Nederlandstalig taalaanbod in de kleutergroepen en

intensiveren aanvankelijk leesproces in het Nederlands) is de verwachting dat dit probleem tot beheersbare proporties terug gebracht kan worden.

### 4.3.3 Ontbrekende materialen

*Het vak Nederlands*

In het verleden zijn er vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) initiatieven ontplooid om te komen tot ontwikkeling van een methode die specifiek gericht zou moeten zijn op de taalproblematiek van alle 6 eilanden in het Caribisch deel van het Koninkrijk: een methode voor 'Nederlands als vreemde taal in het Caribisch gebied' (NVTiC). Destijds ging men niet uit van de nu ingezette koerswijziging; een verschuiving in taalaanbod in de onderbouw heeft uiteraard grote gevolgen voor het niveau van een taalmethode in de bovenbouw. Genoemde initiatieven hebben door allerlei oorzaken niet geleid tot daadwerkelijke ontwikkeling van de NVTiC-methode en in dit kader is het van belang nader in te gaan op de wenselijkheid c.q. problematiek van een dergelijke methode.

Indien men de specifieke situatie van Bonaire voor ogen houdt, is het duidelijk dat het gaat om een andere manier van taal leren dan gebruikelijk bij vreemde-taalmethodes in Nederland. In deze situatie waarbij de vreemde taal niet alleen doeltaal, maar ook middel is om onderwijsinhouden te verwerven (instructietaal) is het van belang naast specifieke activiteiten gericht op taal leren, eveneens aan te sluiten bij het natuurlijke taalontwikkelingsproces. Eerder is al gewezen op het feit dat vooral leerkrachtvaardigheden van belang zijn om te voldoen aan de specifieke leerbehoeften van de leerlingen. Methodische ondersteuning voor het onderwijs van het Nederlands als vak (taal als doeltaal) is een belangrijk hulpmiddel. In de onderbouw (groepen 1-2) zullen leerlingen de vreemde taal vooral leren door veelvuldig en begrijpelijk taalaanbod. In de hogere groepen zullen daarnaast specifieke zaken als correct gebruik van de Nederlandse grammatica [42]en spelling aangeleerd moeten worden door systematische aandacht voor correcte zinsbouw, idioom en spelling bij spreken en schrijven. Tevens dient er aandacht te zijn voor taalleerstrategieën, woordenschat, begrijpend lezen en stellen (schrijfonderwijs). Het verdient aanbeveling de verschillende vaardigheden zo betekenisvol mogelijk aan te bieden. Voor een deel kan dit taalonderwijs op dezelfde manier als moedertaalsprekers en tweedetaalleerders plaatsvinden; wellicht met enige aanpassing en extra aandacht. Voor een deel zullen er specifieke moeilijkheden zijn voor Bonaireaanse kinderen waar extra aandacht aan besteed moet worden.

[42] Hier wordt gedoeld op grammatica als gebruiksgrammatica en uitdrukkelijk niet op wat vaak wordt aangeduid als 'traditionele grammatica" (woordbenoeming en zinsontleding). Gebruiksgrammatica betreft de verwerving van correcte zinstructuren (inclusief idioom) met behulp van frequente oefening en feedback en door frequent aanbod van correct taalgebruik (zowel gesproken als geschreven).

Het is duidelijk dat er voor het taalonderwijs in alle groepen methodische ondersteuning moet zijn voor ontwikkeling van basistaalvaardigheid bij de kleuters, en vanaf groep 3 (aansluitend bij het aanvankelijk lezen) een methode om vaardigheden als spelling, spreken, schrijven en begrijpend lezen te onderwijzen. In de Nederlandse onderwijssituatie blijkt dat de overgrote meerderheid van leerkrachten in sterke mate afhankelijk is van een taalmethode bij de inrichting van hun taallessen. Voor de Bonaireaanse leerkrachten die nog nauwelijks ervaring hebben met het onderwijs Nederlands op hun scholen in de gewenste nieuwe situatie is derhalve te verwachten dat hun behoefte aan methodische ondersteuning nog veel groter is dan bij hun Nederlandse collega's.

De expertgroep beveelt derhalve aan dat er geïnvesteerd wordt in de opbouw van een methode Nederlands voor Bonaire waarin leerkrachten systematisch ondersteund worden in het aanbieden van leergangen voor spelling, grammatica, woordenschat, spreken, schrijven en lezen, waarbij als belangrijke aandachtspunten wordt meegegeven:

- dat de leergangen in de methode zo goed mogelijk aansluiten bij de kennis en belangstelling van Bonaireaanse kinderen.
- dat zoveel mogelijk gestreefd wordt naar een geïntegreerde aanbieding van de verschillende leergangen (woordenschat, spelling, grammatica worden zoveel mogelijk ingezet als ondersteuning bij betekenisvolle oefeningen in begrijpend lezen, stellen en mondelinge vaardigheden),
- dat zo veel mogelijk aangesloten wordt bij inhouden, woorden en teksten die van belang zijn voor het zaakvakonderwijs.

Hierbij zal tevens rekening gehouden moeten worden met wat een nieuw te ontwikkelen methode Nederlands moet toevoegen aan het lokaal reeds aanwezige materiaal of bestaande Nederlandse taalmethodes. Daarnaast is het de moeite waard te onderzoeken in hoeverre bestaande methodes, die op Bonaire nog niet gebruikt worden, geschikt zijn of door enige aanpassing geschikt te maken zijn voor de situatie op Bonaire. Ontwikkeling van ondersteunende en aanvullende modules voor de specifieke lokale context is daarbij een optie.

*Overige vakken*

Binnen het kader van de opdracht was het niet mogelijk gebruikte methodes en lesmaterialen voor de zaakvakken te analyseren. Dat dient echter wel te gebeuren. Hierbij dient te worden bepaald in hoeverre deze materialen/methodes talig toegankelijk zijn voor de leerlingen, aansluiten bij het taalniveau dat op dat moment van hen mag worden verwacht en bijdragen aan taalontwikkeling. Er dient een instrument te worden ontwikkeld c.q. aangepast waarmee deze methodes kunnen worden beoordeeld.[43] Zo'n instrument kan ook worden gebruikt als checklist, wanneer aanschaf van nieuwe methodes wordt

[43] Dat kan bijvoorbeeld met behulp van het instrument dat is gebruikt bij de *Analyse Methode zaakvakken* (PO Raad, www.taalpilots.nl).

overwogen. Behalve op het aspect van taalontwikkeling dienen methodes ook te worden geanalyseerd voor wat betreft aansluiting van de context.

Bij de beoordeling van aan te schaffen materialen en ontwikkeling van nieuwe materialen dienen expliciet te worden meegenomen:

- het taalniveau van de teksten en opdrachten;
- het taalontwikkelend karakter;
- de integratie van taal- en zaakvakdoelen.

Om de inhoud van schriftelijke leermaterialen voor de verschillende vakken toegankelijk te maken voor de leerling, moeten in het lesmateriaal de vakdoelen en taaldoelen geëxpliciteerd, verwerkt en getoetst worden in betekenisvolle taken en in verschillende oefenvormen, met een opbouw van receptief naar productief en van contextrijk naar contextarm. Bij vaktaaldoelen gaat het dan niet alleen om begrippen, maar ook om talige routines en communicatievormen die binnen het vak een rol spelen. Ook moeten oefenvormen worden opgenomen voor individueel en groepsgebruik, waarin de opbouw van productieve vaardigheden (spreken en schrijven) bij het verwoorden van de centrale leerstof zorgvuldig wordt gestructureerd (van receptief naar productief). Dat betekent dat het materiaal opdrachten moet bevatten die de leerlingen stimuleren tot het oefenen in het taalgebruik van het vak en opdrachten die specifiek gericht zijn op het oefenen van productieve vaardigheden: *Bespreek de opdracht met elkaar/Maak zinnen met de volgende woorden.* Dit taalgerichte lesmateriaal moet uiteraard ook afsluitende opdrachten en toetsvormen bevatten die leerkracht en leerling (meer) zicht geven op vorderingen in vak- en taalontwikkeling.

Recentelijk is voor het onderwijs Wereldoriëntatie op Bonaire de methode *Wereldwijzer* ontwikkeld. Jammer genoeg is daarin het aspect ‘taal’ niet/onvoldoende meegenomen. Er zijn plannen om deze methode verder uit te breiden en het is zaak bij die uitbreiding het taalontwikkelingsaspect mee te nemen.

*Toetsen*

Zoals aangegeven dient Bonaire een nieuw curriculum te ontwikkelen. Op dit moment is het nog niet geheel duidelijk hoe en in welke onderwijsinhouden het verschil in taalaanbod in beide talen vorm gaat krijgen. Nadere uitwerking van doelstellingen geeft ook nadere informatie over eventueel benodigde toetsmaterialen. De expertgroep adviseert dan ook om op een later tijdstip nader te inventariseren welke lesmaterialen en toetsmaterialen nog ontbreken en daarbij tevens te overwegen of ontbrekende materialen nieuw ontwikkeld dienen te worden dan wel aangepast aan de lokale situatie.

Het is daarbij eveneens belangrijk de geschiktheid voor de (taal)context van Bonaire te bepalen van de toetsen Nederlands die momenteel worden afgenomen, waarvoor de

toetsresultaten worden gebruikt en in hoeverre de resultaten worden benut voor een vervolgtraject.

*Schoolbibliotheek*

In de huidige situatie zijn kinderen op Bonaire veelal niet gemotiveerd om te lezen in het Nederlands. Enerzijds is dit te wijten aan een onvoldoende beheersing van de techniek van het lezen. Anderzijds is dit te verklaren door het feit dat de Nederlandse taalbeheersing onvoldoende is om teksten te kunnen begrijpen die passen bij de leeftijd. Tussen beide verklaringen vindt een wisselwerking plaats en ze versterken elkaar in een negatieve spiraal. Immers onvoldoende taalbegrip resulteert in onvoldoende stimulans om tot lezen te komen; weinig lezen leidt weer tot verminderde kansen op taalontwikkeling. Het is dan ook van belang deze vicieuze cirkel te doorbreken. Om de huidige leerlingpopulatie tot lezen te brengen zal onder meer ingezet moeten worden op leesbevorderende activiteiten. Aanschaf van Nederlandstalige boeken die passen bij deze specifieke situatie is daarbij onontbeerlijk:

- boeken met veel visuele ondersteuning (zoals prentenboeken, informatieboeken, jeugdencyclopedieën, stripboeken, tijdschriften);
- boeken voor kinderen die moeilijk lezen (zoals specifieke series met leeftijdsadequate teksten voor moeilijke lezers);

Van toekomstige leerlingen wordt echter een hoger taal- en leesniveau verwacht. Voor die leerlingen dient uiteraard voldoende aantrekkelijk en bij de lokale situatie passend leesmateriaal beschikbaar te zijn.

De ontwikkeling van schoolbibliotheken en eventuele samenwerkingsvormen met de openbare bibliotheek staat op Bonaire in de kinderschoenen. Momenteel wordt op meerdere scholen gewerkt aan de opzet van de schoolbibliotheek, maar er is wel een gebrek aan menskracht om zowel inrichting als organisatie goed vorm te geven. Daarnaast is de internationale vrijwilligersorganisatie Biblionef ook op Bonaire actief. Via Biblionef hebben scholen de mogelijkheid leesboeken aan te schaffen tegen sterk gereduceerde prijs. De boekenvoorraad van Biblionef wordt gedoneerd door uitgevers in Nederland. Dit betreft veelal boeken die in Nederland uit de voorraad worden genomen en er is dan ook geen vrije keuze in het soort boeken dat geleverd kan worden.

Scholen krijgen in de jaarlijkse bekostiging geld om onder meer de boekenvoorraad aan te vullen. Op dit moment hebben scholen echter een veel kleinere boekenvoorraad dan op Nederlandse scholen gebruikelijk is. Tevens is een deel van de boekvoorraad sterk verouderd. Daarnaast zijn er weinig Papiamentstalige boeken. Tot slot voldoen de boeken veelal niet aan de hierboven aangegeven criteria om de huidige knelpunten op te lossen. Op Bonaire moet er dus voor wat betreft de aanschaf van leesboeken eerst een inhaalslag gemaakt worden, voordat men toe zou kunnen met jaarlijkse budgetten. De expertgroep adviseert in de bekostiging rekening te houden met deze te maken inhaalslag.

Hoe zien scholen dit en hoe denken ze verbetering van schoolbibliotheek te organiseren? Wellicht tijdelijk extra formatieplaatsen nodig om de inhaalslag te kunnen maken?

## 4.4 Onderwijsondersteunende interventies

### 4.4.1 Een bijzondere situatie

Binnen in het Koninkrijk hebben kinderen recht op dezelfde kansen binnen het onderwijs. Gezien de zeer verschillende omstandigheden zullen echter op Bonaire andere interventies gepleegd moeten worden om een met Nederland vergelijkbaar niveau te behalen. In feite is de opgave zo breed dat het onderwijs dat niet alleen kan. In dit verband heeft een eerdere onderzoekscommissie voor Caribisch Nederland reeds gewezen op de van oorsprong Afrikaanse spreuk: *'It takes an island to raise a child'*[44]. Het is van belang te onderkennen dat de huidige magere onderwijsresultaten een veel bredere achtergrond hebben dan slechts de taalproblematiek. Ook sociaal-maatschappelijke omstandigheden zijn hier debet aan.

De inrichting van het onderwijs op Bonaire is grotendeels gebaseerd op het Nederlandse onderwijsbestel. Het lijkt onwaarschijnlijk dat in deze omgeving onder dezelfde voorwaarden ook dezelfde resultaten zullen worden bereikt. Aan de andere kant is in Nederland, maar ook elders in de wereld, de afgelopen decennia veel ervaring opgedaan met tweetaligheid. Hoewel de situatie verschilt kunnen deze ervaringen wel dienen als inspiratiebron voor Bonaire om het onderwijs in te richten. In Nederland zijn er ook vele scholen waar, vanwege de achtergrond van de leerlingpopulatie, extra ondersteuning wordt geboden om het taalverwervingsproces en het algehele onderwijsproces te ondersteunen. Te denken valt aan projecten waardoor kinderen (vooral in achterstandssituaties) betere onderwijskansen krijgen: voor- en vroegschoolse educatie (VVE), leesbevorderingsprojecten van diverse instanties, zoals bibliotheken en Stichting Lezen, ouderprojecten gericht op opvoedondersteuning, op ouderbetrokkenheid, op lezen, toegang tot leerrijke kinderprogramma's via diverse media e.d. Deze onderwijsondersteunende initiatieven zijn op Bonaire nog geen gemeengoed. Echter juist daar is extra hulp nodig! In de moeilijke context van Bonaire zouden, naast deze in Nederland als normaal beschouwde ondersteuningsmogelijkheden, extra interventies op zijn plaats zijn.

In een dergelijke omgeving is het eveneens passend na te denken over wat de omgeving c.q. maatschappij hierin kan betekenen. De verantwoordelijkheid voor betere onderwijsresultaten kan niet alleen op het conto van het onderwijs geschreven worden: Bonaire zal moeten onderzoeken hoe de gehele maatschappij kan bijdragen aan betere onderwijsresultaten voor haar kinderen. Om op Bonaire betere onderwijsresultaten te

[44] Haalbaarheidsonderzoek instructietaal Sint Eustatius (2014)

kunnen behalen is het van vitaal belang de mogelijkheden voor de jeugd om in aanraking te komen met Nederlands taalcontact substantieel te verhogen. In een niet-Nederlandstalige omgeving zal men zich moeten bezinnen op de vraag hoe men toch kan zorgen voor het benodigde Nederlandstalig taalaanbod om de jeugd een succesvolle schoolloopbaan te kunnen bieden. Dit geldt voor de leerlingen maar eveneens voor de leerkrachten. Immers ook voor niet-Nederlandstalige leerkrachten geldt dat voor een betere Nederlandse taalbeheersing met name meer taalcontact noodzakelijk is.

Bonaire is in beginsel een voornamelijk Papiamentstalige maatschappij en zal dat ook blijven. Het streven moet dan ook niet zijn een beweging in te zetten met het oogmerk een verschuiving in maatschappelijk taalgebruik teweeg te brengen. Wel zijn er diverse mogelijkheden denkbaar om meer toegang tot Nederlandstalig taalaanbod aan te reiken en tevens voorzieningen te faciliteren om het algehele onderwijsproces te ondersteunen.

Ook in dit opzicht geldt dat maatschappelijke initiatieven in Nederland kunnen dienen als bron van inspiratie. De expertgroep is van mening dat dergelijke initiatieven kinderen op Bonaire niet onthouden mogen worden. Nederlandstalig taalcontact is een onmisbare factor voor succesvolle taalverwerving! Toch zit het beleid op dit moment niet zo in elkaar dat er wordt gezorgd voor zoveel mogelijk taalcontact. Het bereiken van de doelstellingen vraagt om een scherpe focus op taalcontact voor het in te zetten beleid. Er liggen meerdere kansen en mogelijkheden om, passend in de lokale context, te voldoen aan het broodnodige taalcontact. Met de voorstellen in de hiernavolgende paragrafen wordt hiertoe een aanzet gedaan.

#### 4.4.2 Aanpassing formatie

In het kader van de bekostiging wordt qua formatie gerekend met 22 leerlingen in de onderbouw en 28 leerlingen in de bovenbouw. De WPO kent geen bepalingen ten aanzien van het maximale aantal leerlingen in een klas en scholen bepalen zelf hoe groot ze hun groepen uiteindelijk maken; meerdere scholen hebben in de praktijk niet 22 maar 28 kleuters per groep. Binnen de formatiebekostiging moeten scholen steeds keuzes maken om de vele problemen waarmee ze zich in de praktijk geconfronteerd zien het hoofd te kunnen bieden. Een keuze om formatieplaatsen in te zetten voor versterking op een bepaald vlak heeft dan tot gevolg dat er op andere vlakken minder versterking mogelijk is.

Met de huidige complexe problematiek op Bonaire dienen er op meerdere terreinen interventies gepleegd te worden. De expertgroep is van mening dat er meer menskracht nodig is om deze op te lossen. Voor een deel zal extra menskracht wellicht tijdelijk zijn als het gaat om het inlopen van ontstane achterstanden op diverse terreinen. De taalsituatie op Bonaire zal echter niet veranderen en het Nederlands zal er altijd een vreemde taal blijven. Het is evident dat, om in deze specifieke situatie dezelfde resultaten te kunnen bereiken als in Nederland, extra en duurzame interventies nodig zullen zijn die van blijvende aard zijn.

De expertgroep adviseert dan ook extra formatieplaatsen mogelijk te maken in de bekostiging van scholen en de hierna volgende formatieplaatsen standaard op te nemen.

*Inzet van Taalcoördinatoren*
Om een goede implementatie van de beleidswijziging te waarborgen acht de expertgroep het onontbeerlijk dat alle scholen kunnen beschikken over een taalcoördinator. Extra ondersteuning van een taalcoördinator is van belang om zowel qua inhoud als qua uitvoering een voortrekkersrol te kunnen vervullen. De coördinator ondersteunt en begeleidt zowel individuele leerkrachten als het team als geheel bij de ontwikkeling van de nieuwe competenties. Daarnaast bewaakt de coördinator de uitvoering van het vernieuwingstraject en ondersteunt en adviseert de coördinator het management met betrekking tot de voortgang. Vanwege de aard van de werkzaamheden en de benodigde tijd om deze uit te voeren is de functie van taalcoördinator slecht te combineren met lesgevende taken. Het instellen van een taalcoördinator is vooral een lange termijn keuze: inzetten op moet op termijn zorgen voor een betere taalbeheersing bij leerlingen. Daarnaast: door in te zetten op versterking van interne kracht zullen de scholen op termijn minder gebruik hoeven maken van externe ondersteuning.

*Extra onderbouwleerkrachten*
Eerder is gewezen op de complexe aansluiting tussen voorschool en kleuteronderwijs. Om de gewenste aansluiting te kunnen creëren met het onderwijs in groep 3 (en de daarna volgende groepen) zal er in de vroege schooljaren ingezet moeten worden op aanzienlijk meer Nederlands taalaanbod dan wat tot nog toe het geval is geweest. Jonge kinderen leren taal door voortdurende interactie over de wereld om hen heen. Door interactie (met volwassenen en andere kinderen), waarin in de dagelijkse klassensituatie handelingen, voorwerpen, gevoelens, situaties e.d. benoemd worden, verwerven ze stap voor stap de nieuwe taal. Het overgrote deel van de basisschoolleerlingen op Bonaire is bij binnenkomst in groep 1 een absolute beginner in de Nederlandse taal. Dat maakt dat de leerlingen voor het leren van het Nederlands vrijwel volledig afhankelijk zijn van de volwassenen in de schoolsituatie. Immers, alle klasgenootjes spreken evenmin Nederlands en na schooltijd is er nauwelijks tot geen Nederlands taalcontact. In de dagelijkse praktijk van kleuteronderwijs waarin kleuters ook voor een groot deel zelfstandig spelen, werken en leren hebben zij bovendien een aanzienlijk deel van de schooldag geen direct (taal)contact met de leerkracht. Het feitelijke Nederlandse taalaanbod dat de individuele leerling per schooldag krijgt is dan ook veel minder groot dan de eerder genoemde percentages (in par. 4.1.4) doen vermoeden.

De leerlingen zullen slechts het gewenste niveau kunnen bereiken indien zij veelvuldig in aanraking komen met het Nederlands. Voor de school is het aanleren van de nieuwe taal derhalve een arbeidsintensief proces: continu moet gezorgd worden voor kwalitatief goed taalcontact. De verhouding van 1 leerkracht op 28 leerlingen is hiervoor volstrekt

onvoldoende. De expertgroep is van mening dat om de gewenste doelstellingen te kunnen behalen het taalcontact geïntensiveerd dient te worden. Uitbreiding van taalcontact zou gerealiseerd kunnen worden door het formeren van kleinere groepen in de onderbouw. Dit brengt echter allerlei organisatorische en logistieke problemen met zich mee, zoals benodigde klaslokalen met bijbehorende inrichting e.d. De consequenties hiervan zullen op korte termijn moeilijk te realiseren zijn en de expertgroep kiest dan ook niet voor deze oplossing.

Om kleuters maximale spreek- en luisterkansen in het Nederlands te bieden stelt de expertgroep de volgende extra formatieplaatsen voor:

1. In het kleuteronderwijs zijn leerlingen die een andere taal moeten leren, vooral gebaat bij activiteiten in kleinere groepen waarbij gericht aan taalbegrip gewerkt kan worden en waarbij zij meer beurten kunnen krijgen om hun productieve vaardigheden te oefenen en meer gerichte feedback kunnen ontvangen. Om dergelijke activiteiten in kleinere groepen dagelijks, structureel en herhaald uit te kunnen voeren is extra ondersteuning nodig door goed opgeleide leerkrachten (met een goede beheersing van het Nederlands) en niet door onderwijsassistenten, zoals nu vaak het geval is. De expertgroep adviseert de formatie voor de kleutergroepen uit te breiden met een extra leerkracht per groep.
2. Daarnaast zal in de kleuterjaren zeer planmatig en gericht gewerkt moeten worden om het eerder aangegeven minimale taalaanbod van ±2500 - 3000 woorden te kunnen realiseren. In de huidige situatie vindt gedurende het schooljaar instroom plaats van kleuters die de vierjarige leeftijd hebben bereikt. De kleuterleerkrachten zien zich dus voortdurend geconfronteerd met de moeilijke combinatie van absolute beginners en kleuters die al enige taal hebben verworven. Deze situatie werkt belemmerend op de voortgang van de gehele groep. De expertgroep acht het dan ook zeer wenselijk dat er ruimere mogelijkheden worden geschapen om op elke school een zogenaamde instroomgroep te creëren vanaf de tweede helft van het schooljaar en de benodigde extra formatie hiervoor te bekostigen.

Genoemde interventies met betrekking tot extra formatie voor taalcoördinatoren en kleuterleerkrachten vergen een jaarlijkse extra investering in personeelskosten. Inzetten op deze extra ondersteuning zal op termijn echter resulteren in het verwerven van de benodigde leerkrachtcompetenties en in het bereiken van een betere taalbeheersing in de hogere groepen. Naar verwachting zullen hierdoor andere kosten voor benodigde maatregelen en aanpassingen bespaard blijven.

De scholen verschillen met betrekking tot groepsgrootte en instroom.
Wat zijn de problemen die ze ondervinden bij groepsgrootte en tussentijdse instroom.
Hoe denken de scholen over uitbreiding van formatie en hoe zouden ze dat het liefst georganiseerd willen zien.

### 4.4.3 Aanpassing onderwijstijd

Eerder is al genoemd dat de kansen van Bonaireaanse leerlingen op een passend vervolgtraject in het VO gelijk dienen te zijn aan die van Nederlandse leerlingen. Aangezien het Nederlands een vreemde taal is, zal het verwerven van een adequate taalvaardigheid in het Nederlands, zodanig dat er met Nederland vergelijkbaar onderwijs in gevolgd kan worden, veel meer tijd en inzet kosten. Daarnaast zijn er op Bonaire ook doelen voor Papiaments te behalen. Het totale onderwijspakket is dan ook zwaarder te noemen in vergelijking met Nederland. De expertgroep is van mening dat de huidige onderwijstijd onvoldoende is om de doelstellingen voor het totale onderwijspakket in het PO te kunnen behalen en acht daarom aanpassing van de onderwijstijd noodzakelijk.

Uitbreiding van onderwijstijd zou gerealiseerd kunnen worden door structurele verlenging van het aantal schooljaren in het PO. Dit brengt echter allerlei organisatorische en logistieke problemen met zich mee, zoals doorbreking van het huidige leerstofjaarklassensysteem met bijbehorende materialen, benodigde klaslokalen met bijbehorende inrichting e.d. De consequenties hiervan zullen veelomvattend zijn en de expertgroep kiest dan ook niet voor deze oplossing. Wellicht is het op termijn wel zinvol de mogelijkheden van het formeren van een extra leerjaar voor individuele leerlingen te onderzoeken (te vergelijken met initiatieven in Nederland als schakelklas VVE, kopklas, voetklas e.d.[45]).

Op dit moment adviseert de expertgroep de noodzakelijke uitbreiding van onderwijstijd te realiseren door verlenging van de schooldag (niet te verwarren met het in Nederland bekende concept Verlengde Schooldag[46]). De totale onderwijstijd van het PO op Bonaire is momenteel 5 uur per dag (inclusief pauzes e.d.). De expertgroep stelt voor om die tijd per dag met 1 uur extra onderwijstijd te verlengen. De expertgroep is er zich van bewust dat deze maatregel ingrijpend zal zijn voor zowel schoolteams, leerlingen en ouders. Te denken valt hierbij aan randvoorwaarden zoals schoolgebouwen met gekoelde klaslokalen, mogelijkheden met betrekking tot het nuttigen van maaltijden e.d. Daarnaast heeft de maatregel maatschappelijke invloed vanwege het op het eiland noodzakelijke vervoer van de kinderen e.d. Toch meent de expertgroep dat deze maatregel noodzakelijk is om op een realistische basis daadwerkelijk de beoogde doelstellingen te kunnen behalen. Het is dan ook van belang dat alle onderwijspartners de noodzaak ervan inzien en gezamenlijke keuzes maken om voor kinderen op Bonaire betere onderwijskansen te creëren.

---

[45] Dergelijke klassen voorzien in een extra leerjaar voor een specifieke doelgroep. De schakelklas VVE is een extra jaar voor kleuters met achterstand. De kopklas en voetklas (resp. eind PO of begin VO) voorzien in het klaarstomen voor een bepaald type voortgezet onderwijs voor die specifieke groep leerlingen van wie dat op grond van hun intelligentie haalbaar wordt geacht.

[46] De verlengde schooldag is in Nederland onderdeel van de brede school. Na schooltijd worden voor leerlingen extracurriculaire activiteiten georganiseerd gericht op cultuur, sport en spel, techniek, natuur, of sociale en creatieve vaardigheden.

Hoe denken de scholen over aanpassing van onderwijstijd en hoe zouden ze dat het liefst georganiseerd willen zien.

### 4.4.4 Ondersteunende interventies met betrekking tot taalvaardigheid

*Uitwisseling met partners Nederlands als Vreemde Taal*

Ideeën voor projecten die oefenmomenten in de Nederlandse taal vermeerderen:

- Correspondentieprojecten met NVT-leerlingen elders in de wereld.
  In dit kader hebben enkele groepen in de bovenbouw van een aantal PO scholen op Bonaire reeds contact gelegd met immersiescholen in Wallonië waar Franstalige kinderen Nederlandstalig onderwijs krijgen. De bedoeling is de mogelijkheden te verkennen om aan beide kanten van de oceaan de leerlingen meer Nederlandstalige oefenmomenten te bieden: mondeling door het voeren van skypegesprekken of schriftelijk door correspondentie tussen leerlingen via email.
- Tandemprojecten met NVT-leerlingen elders in de wereld[47]
  Kenmerk van het tandemleren is het leren van de vreemde taal in tweetallen. Hierbij communiceren twee partners die niet dezelfde moedertaal delen met elkaar. Men is dus gedwongen zich verstaanbaar te maken in de te leren taal en daardoor hebben interactieve schrijf- en spreekactiviteiten een authentiek karakter.
- Uitwisseling van ervaringen en contacten met NVT-lesgevers elders in de wereld

Het is de moeite waard nader te onderzoeken of en op welke manier dergelijke activiteiten en voorzieningen die elders in de wereld het taalcontact in de te leren taal bevorderen, op Bonaire toepasbaar kunnen zijn.

*Vermeerderen van taalcontact*

Elders in de wereld wordt volop gebruik gemaakt van vrijwilligers om bij diverse doelgroepen taalvaardigheid te vergroten. Vrijwilligers die het Nederlands goed machtig zijn kunnen kwalitatief goed taalcontact bieden en zodoende op Bonaire de mogelijkheden tot Nederlandstalig taalcontact voor leerlingen maar evenzeer voor leerkrachten vergroten. Er zijn meerdere mogelijkheden voor een rol voor vrijwilligers binnen de onderwijstijd. In het verleden zijn er op sommige scholen op Bonaire reeds initiatieven geweest om kinderen meer met het Nederlands in aanraking te laten komen. Hiertoe werden vrijwilligers (over het algemeen ‘native speakers’) uitgenodigd voor diverse activiteiten met de kinderen. Door het voeren van gesprekken, voorlezen, gezamenlijk spel e.d. vindt op een natuurlijke en plezierige wijze voortdurende interactie plaats in de te leren taal.

Ook voor leerkrachten geldt dat zij doorgaans buiten schooltijd weinig Nederlandstalig taalcontact hebben. Ook voor hen zullen natuurlijke en plezierige interactiegelegenheden buiten schooltijd een stimulans zijn voor hun eigen taalbeheersing en van positieve invloed

[47]Zie voor meer informatie http://www.tandemproject.eu

blijken op hun zelfvertrouwen hierbij. Elders in de wereld is veel ervaring opgedaan met uiteenlopende vrijwilligersprojecten gericht op met name het vergroten van spreekvaardigheid in de te oefenen taal. Spontane gesprekken dragen bij aan het impliciete leren en verder oefenen van de taal. Bij vrijwilligersprojecten wordt doorgaans een combinatie gemaakt van leerrijke, maar vooral ook gezellige ontmoetingen waarbij bijvoorbeeld gesprekken worden gevoerd over diverse onderwerpen (dagelijkse onderwerpen of specifieke interessegebieden) of gezamenlijke activiteiten worden ondernomen (een uitstapje maken, samen koken, sporten, een hobby beoefenen e.d.). Een plezierige ervaring van dergelijke projecten is dat kennisoverdracht voor zowel de taalleerder als voor de vrijwilliger een wisselwerking inhoudt en zodoende voor beide partijen een positieve uitwerking heeft.

Het is wellicht de moeite waard nader te onderzoeken of en op welke manier vrijwilligersprojecten elders in de wereld die het taalcontact kunnen vermeerderen van zowel kinderen als leerkrachten, op Bonaire toepasbaar kunnen zijn. Werken met vrijwilligers kan uitmonden in vrijblijvendheid en er zal dan ook onderzocht moeten worden hoe dergelijke initiatieven een meer structurele basis kunnen krijgen.

#### 4.4.5 Overige onderwijsondersteunende interventies

*Uitbreiding van leertijd*

In Nederland is de afgelopen decennia veel ervaring opgebouwd met het werken met achterstandsleerlingen in het algemeen en anderstaligen in het bijzonder. Er zijn dan ook vooral in de grote steden diverse initiatieven ontwikkeld die in feite de ‘leer’ tijd van kinderen op diverse manieren vermeerderen en verbreden. Te denken valt aan initiatieven als Weekendschool[48], Zomerschool PO[49], Zomerschool VO[50] e.d. Geen van deze, in Nederland inmiddels ingeburgerde, initiatieven heeft tot nog toe plaatsgevonden op Bonaire.

[48]De weekendschool vormt een aanvulling op het onderwijs in de bovenbouw van het PO met als doel het verbeteren van de toekomstperspectieven van de leerlingen. Het programma varieert per Weekendschool van volledig gericht op wegwerken van achterstanden in schoolse vakken tot kennismaking met interessante vakgebieden uit de wereld van cultuur, wetenschap en maatschappij (Recht, Filosofie, Geneeskunde, Journalistiek, Wiskunde, Ondernemen, Sterrenkunde, Beeldende Kunst) middels medewerking op vrijwillige basis van professionals uit het veld (advocaten, architecten, doktoren, journalisten, kunstenaars enz.).

[49]Het doel van de Zomerschool PO is leerlingen tijdens de zomervakantie extra onderwijs te bieden waardoor zij een betere start in het nieuwe schooljaar kunnen maken. Het programma varieert per Zomerschool van volledig gericht op schoolse vakken tot eveneens aandacht voor sociale vaardigheden en activiteiten op het gebied van sport, kunst en cultuur.

[50] De Zomerschool VO heeft als doel door persoonlijke en vakinhoudelijke begeleiding in de zomervakantie te voorkomen dat leerlingen blijven zitten.

Het is wellicht de moeite waard nader te onderzoeken of en op welke manier dergelijke voorzieningen elders in de wereld, die de effectieve leertijd van kinderen verbreden, op Bonaire toepasbaar kunnen zijn.

*Creëren van een leescultuur*
Veel en gevarieerd lezen is van grote invloed op de taalontwikkeling. Eerder is beschreven dat onvoldoende taal- en leesvaardigheid leidt tot weinig leesmotivatie bij de kinderen op Bonaire. In aanvulling op de verbetering van taal- en leesvaardigheid in de onderwijssituatie is het creëren en bevorderen van een leescultuur na schooltijd een belangrijke impuls voor het verbeteren van onderwijsresultaten. Op Bonaire vinden er wel initiatieven plaats om het lezen te bevorderen, maar er is nog ruimte om de leesbevordering te optimaliseren. Het is wenselijk daarbij een structurele samenwerking tussen bibliotheekwezen en onderwijs te bewerkstelligen, zodat leesbevorderende activiteiten binnen en buiten de school en in samenhang plaats kunnen vinden. Projecten ter leesbevordering van bijvoorbeeld de openbare bibliotheken in Nederland of de Stichting Lezen vormen een bron van inspiratie.

Het is van belang bij leesbevordering de verbinding te maken tussen het Papiaments en het Nederlands. Aandacht voor jeugdliteratuur en activiteiten rondom boeken in beide talen zal de algehele leescultuur bevorderen. Op dit moment zijn er weinig Papiamentstalige leesboeken (met name voor oudere kinderen is de boekvoorraad minimaal). Ontwikkelen van meer Papiamentstalige kinderliteratuur zal een belangrijke ondersteuning zijn voor het bevorderen van de algehele leescultuur. Ook de beschikbaarheid van Nederlandstalige digitale boeken, tijdschriften en overige (spel)programma's is een belangrijke stimulans.

Het is de moeite waard nader te onderzoeken welke activiteiten en voorzieningen die tot nog toe niet ingevoerd zijn, maar elders in de wereld het leesplezier en de leescultuur bevorderen, op Bonaire toepasbaar kunnen zijn. Daarnaast adviseert de expertgroep mogelijkheden te creëren om de voorraad Papiamentstalige kinderliteratuur op korte termijn uit te breiden. Op Bonaire is het vanwege de beperkte afzetmarkt vrijwel onmogelijk uitgifte van Papiamentstalig materiaal via de commerciële lijnen te laten verlopen. In dit geval zal de overheid hiertoe het initiatief moeten nemen.

*Faciliteren van Nederlands taalaanbod*
Diverse media kunnen een belangrijke rol spelen in taalverwerving. Zo zijn Nederlandstalige tv-programma's voor zowel leerlingen als leerkrachten een belangrijke bron voor Nederlandstalig taalaanbod. Op dit moment zijn de Nederlandse zenders evenwel niet voor iedereen toegankelijk. Daarnaast speelt het tijdsverschil tussen Bonaire en Nederland een rol. Kinderprogramma's bijvoorbeeld verschijnen op de Nederlandse zenders op momenten dat kinderen op Bonaire veelal op school zitten.

Het is de moeite waard nader te onderzoeken of en op welke manier op Bonaire vrije toegang tot Nederlandstalige tv-programma's gefaciliteerd kan worden.

#### 4.4.6 Ondersteunende interventies met betrekking tot de thuissituatie

Ideeën voor projecten met betrekking tot versterking van de thuissituatie en ouderparticipatie

- Al op jonge leeftijd opvoedkundige ondersteuning bieden (beginnend bij het consultatiebureau) om te voorkomen dat kinderen op vierjarige leeftijd al met allerlei gedragsproblemen de school binnenkomen.
- Al heel vroeg ouders ondersteunen om de kwaliteit van de thuistaal te verbeteren. Ook dit moet zorgen voor een betere aansluiting bij instroom in de basisschool.
- Ouders stimuleren tot voorlezen en bibliotheekbezoek. Zij kunnen een belangrijke rol spelen bij de leesbevordering.

*Begeleiding van leerlingen*

Daarnaast zijn er ook mogelijkheden denkbaar voor het werken met vrijwilligers buiten schooltijd. Zo zijn er in Nederland voorbeelden van mentorprojecten voor (kwetsbare) leerlingen waarbij een vrijwilliger als positief rolmodel fungeert en een jongere voor langere tijd begeleidt in schoolse zaken. Eveneens kunnen zaken als zelfvertrouwen, leerdiscipline, taalvaardigheid, sociale competenties e.d. leerdoelen zijn.

## 4.5 Randvoorwaarden voor implementatie op PO scholen

#### 4.5.1 Samenwerking tussen onderwijspartners

In het voorgaande is uitvoerig ingegaan op de consequenties van de koerswijziging. Implementatie van het advies betekent voor Bonaire dat een nieuw curriculum ontwikkeld dient te worden waarin de verschuiving in taalaanbod een plek krijgt. Voor de diverse schoolteams betekent dit een herbezinning op het totale onderwijsaanbod, waarbij niet alleen de verschillende leerjaren en bijbehorende onderdelen van taalvaardigheid,maar ook de verschillende onderwijstypen en onderwijsniveaus goed op elkaar moeten aansluiten. Het is essentieel dat de verschillende onderwijspartners hierover met elkaar in gesprek gaan. Vanuit de basis van een gezamenlijke verantwoordelijkheid zal samenwerking en saamhorigheid bij het maken van keuzes tot collectief betere onderwijsresultaten voor Bonaire leiden.

Uitvoering van het advies vereist voor leerkrachten een herbezinning op dagelijks onderwijsaanbod, hiervoor te gebruiken didactiek en reflectie op resultaten. In feite moeten leerkrachten een constante afweging maken met betrekking tot hun dagelijkse onderwijstaak. Het is dan ook aan te bevelen structuren op te zetten om samenwerking tussen leerkrachten te bevorderen. Zonder deze samenwerking zal uitvoering van het advies voor veel leerkrachten een moeizaam proces zijn. Het zou tevens verloren energie zijn als

elk team en elke leerkracht zelf het wiel moet uitvinden. Samenwerking zal veel betere resultaten opleveren en bovendien werkt het kostenbesparend.

Op een deel van de scholen is reeds een aanvang gemaakt met samenwerking door het gezamenlijk organiseren van studiedagen. Ook samenwerking van taalcoördinatoren zal uitvoering van het advies vergemakkelijken. Om de reeds ingezette samenwerking verder uit te kunnen bouwen is het essentieel meer ruimte te creëren binnen de jaarplanning van scholen en een duidelijke keuze te maken in de veelheid aan onderwijsvernieuwingen.

#### 4.5.2 Onderwijsagenda

De onderwijsagenda is voor OCW leidend bij de aanpak van verbeteringen. Deze onderwijsagenda is echter vastgesteld in 2011, lang voordat het advies van de Taalunie is gepresenteerd.

Aandachtspunten die nog onderzocht dienen te worden:

- In hoeverre komt de nieuwe visie overeen met deze onderwijsagenda
- In hoeverre zijn de destijds gemaakte afspraken realistisch en haalbaar?
- Zijn de juiste prioriteiten gesteld en is er voldoende prioriteitsbesef voor de maatregelen die nodig zijn voor het verbeteren van de taalbeheersing van de leerlingen?
- Welke knelpunten zijn er bij uitvoering van de onderwijsagenda
- Welke verbeteringen moet men hierin aanbrengen om te waarborgen dat implementatie van verbetertrajecten ook daadwerkelijk plaatsvindt?

#### 4.5.3 Prioriteitstelling

Het onderwijs op Bonaire heeft de afgelopen tijd te maken gehad met een veelheid aan onderwijsvernieuwingen. Begrijpelijk gezien de urgentie die gevoeld wordt op allerlei vlakken. De leerkrachten zijn de laatste jaren ondergedompeld in vele trainingen en workshops, waarin een waaier aan ongelijksoortige problemen werd behandeld. Onderwerpen waren bijvoorbeeld: DIM (Directe Instructie Model), Rekenen (2 verschillende), Handelingsplannen, Digitaal rijbewijs (2 verschillende), Parnassys leerlingvolgsysteem, Taalontwikkelend Onderwijs, CITO toetsen, Leefstijl, Leerlingenzorg, Brandweer, Vertrouwenspersoon, Papiaments, Digitaal prentenboek (2 verschillende), EHBO, Werken met digibord enz. Tevens zijn er op managementniveau vele activiteiten in gang gezet: managementtraining en begeleiding door schoolcoach, planmatig werken (opstellen van jaarplannen, leerplannen en verbeterplannen), het opzetten van diverse structuren (Medezeggenschapsraad, Klachtencommissie e.d.). De vele aandachtspunten houden tevens veelvuldig overleg in en regelmatig bezoek van onderzoeksdelegaties uit Nederland.

De nieuwe visie van taalontwikkelend lesgeven doet vooral een beroep op de professionaliteit van lesgevers: zij vormen de spil bij de ontwikkeling van de taalvaardigheid van hun leerlingen. Een nieuwe visie implementeren vereist oude routines loslaten en nieuwe vaardigheden aanleren. De impact is groot: leerkrachten maken de overstap naar veel meer Nederlands als voertaal, doeltaal en instructietaal en dienen noodzakelijkerwijs tegelijkertijd nieuwe manieren van lesgeven toe te passen. Deze te maken omslag vraagt een grote tijdsinvestering en enorme inzet van alle betrokkenen. Om nieuw aangereikte kennis ook daadwerkelijk in de dagelijkse lespraktijk toe te kunnen passen hebben individuele leerkrachten maar ook een schoolteam als geheel voldoende tijd en ruimte nodig om te kunnen reflecteren op het eigen onderwijs en de benodigde veranderingen daarin. Een te grote belasting van de schoolteams werkt belemmerend op het daadwerkelijk en succesvol implementeren van de in te voeren vernieuwingen.

Er zijn echter grenzen aan wat schoolteams en individuele leerkrachten jaarlijks aankunnen aan vernieuwingsactiviteiten. De gewone onderwijstaken vergen immers al veel aandacht en de werkelijk beschikbare 'vernieuwingstijd' is dus beperkt. Vanwege de vele aandachtspunten op de scholen is er op dit moment onvoldoende ruimte om verbetering van taalonderwijs díe aandacht te geven die noodzakelijk is om daadwerkelijke resultaten te kunnen verwachten. Het is derhalve zaak in de veelheid aan onderwijsvernieuwingen de juiste prioriteiten te stellen en voldoende ruimte te creëren.

Taalvaardigheid is een basisvoorwaarde om onderwijs te kunnen volgen. Op dit moment heeft de meerderheid van de leerlingen op Bonaire deze basisvoorwaarde niet in huis. Het ontwikkelen van voldoende Nederlandse taalvaardigheid is dus een prioriteit voor alle PO-scholen om betere onderwijsresultaten te kunnen behalen. Taalvaardigheid is zo basaal voor het kunnen volgen van onderwijs dat bijna alle te maken onderwijskeuzes (zoals keuzes met betrekking tot pedagogische visie, keuze van methodes, mogelijke leerwegen, alfabetisering, formatie, keuze van professionalisering e.d.) daaraan ondergeschikt zijn. Een gefundeerde visie op de rol van het Papiaments en het Nederlands op Bonaire en de voor het onderwijs op Bonaire noodzakelijke handelwijzen met betrekking tot taalverwerving en taalonderwijs dienen vertrekpunt te zijn voor te maken keuzes. Goed zicht hebben op de manier waarop, maar ook de volgorde waarin een betere taalvaardigheid bereikt kan worden is voor scholen een must. Alleen dan kunnen goede keuzes met betrekking tot verbeteringen qua curriculum, organisatie, professionalisering e.d. gemaakt worden.

De afgelopen jaren zijn in rapportages van de inspectie en in de onderwijsagenda (2011) vele zaken als belangrijk aangemerkt om het onderwijs op Bonaire te verbeteren. Het uitstippelen van de juiste volgorde met betrekking tot de vele prioriteiten op Bonaire is van belang om profijt te hebben van alle in te voeren verbeteringen. Zonder de benodigde taalvaardigheid van de leerlingen om onderwijs te kunnen volgen zullen ook eventuele andere onderwijsvernieuwingen onvoldoende resultaat genereren. Om een kwaliteitsslag te

kunnen maken is het fundamenteel ondersteuning van leerkrachten op het gebied van taalontwikkelend onderwijs en eigen taalvaardigheid speerpunt van het onderwijs te maken. Competentieontwikkeling op het gebied van taalonderwijs dient de hoogste prioriteit te krijgen. De in het onderwijs gangbare gewoonte waarbij niet alleen vele belangrijke zaken als prioriteit worden aangemerkt, maar ook tegelijkertijd worden aangepakt is een valkuil en vormt een groot risico voor succesvolle implementatie van de nieuw ingeslagen weg. Voortzetting van de huidige situatie, waarin feitelijk veel wordt aangereikt maar onvoldoende wordt geïmplementeerd, zal niet leiden tot de gewenste resultaatsverbetering.

Het is dan ook van cruciaal belang dat op korte termijn de verschillende onderwijspartners met elkaar in overleg treden en tot overeenstemming komen. Er dient daarbij een planning gemaakt te worden voor de korte, middellange en lange termijn waarbij de totaliteit van de belasting van de schoolteams bij de verbetertrajecten op realistische basis wordt ingeschat. Het is daarbij essentieel dat alle onderwijspartners akkoord gaan met de hieruit voortvloeiende consequentie dat andere zaken, die door de verschillende partijen weliswaar als belangrijk zijn aangemerkt, op een later tijdstip aan de orde zullen komen.

## 4.6 Plan van aanpak PO

### 4.6.1 Samenvatting interventies en actiepunten

Welke interventies moet OCW nog in gang zetten

### 4.6.2 Route en tijdspad

De voorgaande uitvoerige beschrijving laat zien dat de route om te komen tot het in het onderwijs vereiste niveau van taalvaardigheid Nederlands en Papiaments een complex gebeuren is; het raakt aan vrijwel alle facetten van het onderwijs. Het onderwijsaanbod in zijn totaliteit moet zorgen voor het bereiken van de doelstelling van schoolse taalvaardigheid. Voor de school betekent dit dat het gehele onderwijsaanbod onder de loep genomen moet worden waarbij allerlei zaken als curriculumomvang, leerkrachtcompetenties, inzet van middelen e.d. in het geding zijn. De kwaliteitsimpulsen dienen dan ook op vele terreinen te geschieden. De tijd en energie die hiermee gemoeid is, moet men niet onderschatten.

Jarenlange verwaarlozing van het onderwijs en veel te magere resultaten hebben het beeld van goed onderwijs, maar vooral ook van haalbare resultaten vertroebeld. Hoewel de nu ingezette koerswijziging een belangrijke stap is, is het een illusie dat de problematiek binnen afzienbare tijd opgelost wordt. Het zal nog vele jaren duren voordat men een met Nederland vergelijkbaar niveau zal bereiken. Een lange termijnperspectief is noodzakelijk om zodoende de koerswijziging voldoende kans van slagen te geven.

De expertgroep vindt het dan ook raadzaam een tijdspad te ontwerpen waarbij het lange termijndoel van het gewenste niveau wordt opgedeeld in realistische korte termijnstappen. De eerste stap hierbij is ongetwijfeld de genoemde prioriteitsstelling in paragraaf 4.5.3. Het creëren van ruimte in de onderwijsagenda en jaarplanning van de scholen is een onmisbare stap om zelfs maar aan implementatie te beginnen.

Hoeveel tijd gaan de verschillende verbeteringen ongeveer kosten
Wat zijn hierbij de prioriteiten en hoe dient uitvoering te gebeuren
Welke resultaten kunnen we verwachten op de korte, middellange en lange termijn

**4.6.3 Toekomstperspectief PO**
In het verleden hebben meerdere onderwijsconstructies en interventies niet tot de gewenste resultaten geleid wat wellicht van invloed is op het te schetsen toekomstperspectief. Het is echter van belang voor alle onderwijspartners zich niet neer te leggen bij mindere resultaten uit het verleden. Integendeel: hoge doelen stellen levert juist hogere resultaten op.

De in dit hoofdstuk beschreven knelpunten, de oorzaken en mogelijke oplossingen, de aangegeven nieuwe route, de nieuwe didactische aanpak en overige aangereikte voorstellen, laten zien dat er nog legio kansen onbenut zijn gebleven. Andere benaderingen en handelwijzen, maar ook vele faciliteiten en voorzieningen die kunnen leiden tot verbetering van de taalvaardigheid Nederlands van de leerlingen zijn op Bonaire tot nog toe onvoldoende onderzocht, uitgeprobeerd en geïmplementeerd.

De expertgroep verwacht dat indien de voorgestelde interventies consequent, structureel en in samenhang worden uitgevoerd er op termijn een zeer acceptabel niveau behaald kan worden; wellicht ver boven wat men op dit moment haalbaar acht.